

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЗАПОРІЗЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ**

**ФАКУЛЬТЕТ СОЦІАЛЬНОЇ ПЕДАГОГІКИ ТА ПСИХОЛОГІЇ
КАФЕДРА ПЕДАГОГІКИ ТА ПСИХОЛОГІЇ ОСВІТНЬОЇ ДІЯЛЬНОСТІ**

Кваліфікаційна робота

магістра

**на тему Педагогічні умови формування гендерної культури студентів
закладів вищої освіти**

Виконала: студентка 2 курсу, групи 8.0110-з
спеціальності 011 Освітні, педагогічні науки
освітньої програми Педагогіка вищої школи
Т. С. Давиденко

Керівник доцент кафедри педагогіки та
психології освітньої діяльності,
к.пед.н., доцент Козич І. В.

Рецензент доцент кафедри педагогіки та
психології освітньої діяльності,
к.психол.н., доцент Овсяннікова В. В.

Запоріжжя

2021

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЗАПОРІЗЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Факультет соціальної педагогіки та психології

Кафедра педагогіки та психології освітньої діяльності

Рівень вищої освіти магістр

Спеціальність 011 Освітні, педагогічні науки

Освітня програма Педагогіка вищої школи

ЗАТВЕРДЖУЮ

Завідувач кафедри _____

д.пед.н., проф. О.І. Іваницький

« ____ » _____ 2021 р.

З А В Д А Н Н Я

НА КВАЛІФІКАЦІЙНУ РОБОТУ СТУДЕНТЦІ

Давиденко Тетяні Сергіївні

1. Тема роботи Педагогічні умови формування гендерної культури студентів закладів вищої освіти

керівник роботи Козич Ірина Володимирівна, к.пед.н.

затверджені наказом ЗНУ від «30» липня 2021 року № 1137-с

2. Строк подання студентом роботи _____

3. Вихідні дані до роботи аналіз, осмислення і узагальнення філософської, культурологічної, соціальної та психолого-педагогічної літератури

4. Зміст розрахунково-пояснювальної записки (перелік питань, які потрібно розробити) визначити сутність понять «гендер» та «гендерна культура»; розглянути гендерну культуру як індивідуальну характеристику особистості періоду студентської юності; розкрити питання щодо інтеграції гендерної культури в систему вищої освіти; обґрунтувати педагогічні умови формування гендерної культури студентів закладів вищої освіти; експериментально дослідити процес формування гендерної культури студентів закладів вищої освіти.

5. Перелік графічного матеріалу (з точним зазначенням обов'язкових креслень) 2 рисунка, 5 таблиць

6. Консультанти розділів роботи

Розділ	Прізвище, ініціали та посада консультанта	Підпис, дата	
		Завдання видав	Завдання прийняв
Вступ	Козич І.В., доцент		
Розділ 1	Козич І.В., доцент		
Розділ 2	Козич І.В., доцент		
Висновки	Козич І.В., доцент		

7. Дата видачі завдання _____

КАЛЕНДАРНИЙ ПЛАН

№ з/п	Назва етапів кваліфікаційної роботи	Строк виконання етапів роботи	Примітка
1	Збір та систематизація матеріалу	січень-лютий 2021 р.	Виконано
2	Робота з науковими джерелами	березень-квітень 2021 р.	Виконано
3	Розробка змісту роботи	квітень 2021 р.	Виконано
4	Написання вступу	травень 2021 р.	Виконано
5	Написання першого розділу	липень-вересень 2021 р.	Виконано
6	Написання другого розділу	вересень-жовтень 2021 р.	Виконано
7	Написання висновків	жовтень 2021 р.	Виконано
8	Оформлення списку джерел	листопад 2021 р.	Виконано
9	Проходження передзахисту	листопад 2021 р.	Виконано
10	Проходження нормоконтролю	листопад 2021 р.	Виконано
11	Захист	грудень 2021 р.	

Студент _____ Т. С. Давиденко

Керівник роботи _____ І. В. Козич

Нормоконтроль пройдено

Нормоконтролер _____ І.В. Козич

РЕФЕРАТ

Кваліфікаційна робота: 99 сторінок, 2 рисунка, 5 таблиць, 93 джерела.

Об'єкт дослідження: гендерна культура студентів.

Предмет дослідження: педагогічні умови формування гендерної культури студентів у процесі фахової підготовки.

Мета дослідження: теоретично обґрунтувати й експериментально апробувати педагогічні умови формування гендерної культури студентів закладів вищої освіти.

Методи дослідження:

– теоретичні: аналіз, осмислення і узагальнення філософської, культурологічної, соціальної та психолого-педагогічної літератури;

– емпіричні: спостереження, бесіди зі студентами; педагогічний експеримент (констатувальний і формувальний), діагностичні методики (методика статево-рольового опису С. Бем; Q-сортування Стефансона, методики К. Томаса).

Наукова новизна магістерської роботи полягає в тому, що:

– вивчено сутність гендерної культури як індивідуальної характеристики особистості періоду студентської юності;

– визначені й експериментально перевірені педагогічні умови, що зумовлюють ефективність формування гендерної культури студентів закладів вищої освіти.

Отримані матеріали дослідження можуть бути використані в навчально-виховному процесі закладів вищої освіти при розробці навчальних курсів та семінарів з проблем організації гендерно-орієнтованих заходів.

Ключові слова: ГЕНДЕР, КУЛЬТУРА, ГЕНДЕРНА КУЛЬТУРА, ГЕНДЕРНА СОЦІАЛІЗАЦІЯ, ГЕНДЕРНА ІДЕНТИЧНІСТЬ, ГЕНДЕРНА ПЕДАГОГІКА, ПРИНЦИПИ ГЕНДЕРНОЇ РІВНОСТІ, ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ.

SUMMARY

Davydenko T. S. Pedagogical Conditions of Gender Culture Formation of Higher Education Institutions Students.

The work is presented on 99 pages of printed text, contains 5 tables, 2 figures. The list of references includes 93 sources.

The object of the study: gender culture of students.

Subject of research: pedagogical conditions of formation of gender culture of students in the process of professional training.

The research purpose: to theoretically substantiate and experimentally test the pedagogical conditions for the formation of gender culture of students of higher education institutions.

The paper defines the essence of the concepts of "gender" and "gender culture"; gender culture is considered as an individual characteristic of the personality of the period of student youth; the issue of gender mainstreaming in the higher education system is revealed; the pedagogical conditions of formation of gender culture of students of higher education institutions are substantiated; the process of forming the gender culture of students of higher education institutions has been experimentally studied.

The scientific novelty of the work is that: the essence of gender culture as an individual characteristic of the personality of the period of student youth is studied; identified and experimentally tested pedagogical conditions that determine the effectiveness of the formation of gender culture of students of higher education institutions..

Key words: gender, culture, gender culture, gender socialization, gender identity, gender pedagogy, principles of gender equality, pedagogical conditions.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	7
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ ГЕНДЕРНОЇ КУЛЬТУРИ СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ.....	12
1.1. Визначення понять «гендер» та «гендерна культура».....	12
1.2. Гендерна культура як індивідуальна характеристика особистості періоду студентської юності.....	30
1.3. Інтеграція гендерної культури в систему вищої освіти.....	43
1.4. Особливості формування гендерної культури студентів закладів вищої освіти.....	53
РОЗДІЛ 2. ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОЦЕСУ ФОРМУВАННЯ ГЕНДЕРНОЇ КУЛЬТУРИ СТУДЕНТІВ ЗАКЛАДІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ.....	60
2.1. Методика й процедура проведення дослідження процесу формування гендерної культури студентів.....	60
2.2. Педагогічні умови формування гендерної культури студентів закладів вищої освіти.....	67
2.3. Результати експериментального дослідження процесу формування гендерної культури студентів закладів вищої освіти.....	75
ВИСНОВКИ.....	88
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	91

ВСТУП

Сьогодення є періодом кардинальних політико-економічних, соціально-культурних і суспільно-психологічних змін у країні, зародження й розгортання громадсько-педагогічного руху. Ці зміни зумовлюють нові реалії та вимоги до життєдіяльності сучасної людини. Саме зараз чітко визначаються тенденції до формування нового образу ідеальної особистості. У Концепції національного виховання визначається, що ідеалом виховання на сучасному етапі є високоосвічена, професійно компетентна, всебічно-розвинена особистість, яка наділена глибоко національною свідомістю і державницькою відповідальністю, здоровими інтелектуально-творчими, духовно-моральними, естетичними, й патріотичними почуттями, працьовитістю, кмітливістю та ініціативністю.

Демократичні перетворення, що стають невід'ємною складовою соціально-економічних трансформацій, передбачають гармонізацію суспільних відносин у тому числі і гендерних, адже в суспільстві все частіше порушуються питання про стосунки між статями. Законодавчим закріпленням необхідності змін гендерних відносин, свідченням реалізації гендерної політики держави став Закон України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків».

Гендерні відносини, які існують у суспільстві, є відображенням його гендерної свідомості, важливим чинником у формуванні якої є система освіти. Тому з-поміж стратегічних напрямів модернізації національної системи освіти, одним із актуальних постає завдання щодо її відповідності вимогам сучасного суспільства. У зв'язку з цим особливої значущості набувають теоретико-методологічні, соціально-психологічні, організаційно-педагогічні та методичні аспекти широкомасштабної проблеми повноцінного гуманістичного розвитку студентської молоді, зокрема в напрямку набуття гендерної грамотності, опанування основ гендерної культури і технологій упровадження принципів гендерної демократії.

За останні роки політика гендерних відносин стала одним із пріоритетних напрямів діяльності України. Проте поширення гендерних знань, яке почалося в Україні, не розподіляється рівномірно, а його успішність значною мірою залежить від усиль окремих фахівців. Гендерний підхід має розкрити та проаналізувати наявні відмінності в освіті юнаків та дівчат, проблеми упереджень у змісті освітньої програми, гендерний дисбаланс у системі освіти загалом. Для цього необхідно подальша інтеграція гендерних досліджень у системі вищої освіти України. Адже ідеї гендерних досліджень знаменують сьогодні новий підхід і нове бачення світових перетворень, оскільки без них неможливо утвердити свободу, справедливість і соціальний прогрес. Тому створення нового українського суспільства на принципах справедливості й демократії можливе на засадах врахування концепції гендерного підходу щодо місця і ролі особистості жінки і чоловіка як рівних у правах, свободах, обов'язках, можливостях і відповідальності.

В останній час значно активізувалась наукова думка й діяльність, спрямована на гендерні перетворення, зокрема й у системі вищої освіти. Цьому сприяли проведені наукові дослідження з проблем, теорії та методології гендеру (О. Вороніна, Н. Гапон, І. Жеребкіна, Н. Чухим та ін.); упровадження принципів гендерної рівності й демократії у сферу освітнього простору сучасної вищої школи (В. Агеєв, Т. Говорун, О. Рубан, Т. Смірнова, Я. Кічук та ін.); психологічних й анатомо-фізіологічних відмінностей між жінками й чоловіками (Б. Ананьєв, І. Кон та ін.); участі жінок у суспільному житті та професійній діяльності (О. Гвоздьева, В. Герчикова, А. Чірікова та ін.); гендерної психології та педагогіки, (Т. Говорун, О. Кікінеджи, І. Кон, В. Кравець, М. Ткалич та ін.); формування гендерної культури молоді (О. Кізь, О. Кікінежди, А. Пренгель, П. Терзі та ін.) інтеграції гендерного підходу у систему вищої професійної освіти (М. Букач, О. Булатова, І. Луценко, І. Мунтян, О. Цокур та ін.).

Однією з важливих функцій системи вищої освіти як соціального інституту є передача та поширення знань, системи норм і цінностей

суспільного життя. Саме через систему освіти можливо і необхідно закладати основи гендерних перетворень суспільства. Важливу роль у цьому процесі повинні відігравати заклади освіти, особливо вища школа. З цією метою і в структурі змісту освіти повинні відображатися актуальні проблеми і тенденції сучасного суспільного і наукового буття, а гендерний аспект соціальних практик більшою мірою акумулює у собі вищезазначені проблеми. Гендерні знання повинні стати необхідністю в навчальному процесі, основним напрямком у діяльності вчених та викладачів системи професійної освіти.

Але питання гендерної проблематики не враховуються повною мірою у закладах вищої освіти. Це заважає сучасній молоді реалізувати потенційні можливості статево-рольової поведінки. Щоб вирішити ці питання, вища освіта повинна стати своєрідним центром виховання гендерно-свідомої особистості. Саме гендерна освіта може бути визначена як просвітницька діяльність у напрямку спростування існуючих статево-гендерних стереотипів.

Важливим аспектом особистості студента є гендерна приналежність, тобто дуже велику роль відіграє те, до якої, власне, статі належить індивід – чи до чоловічої, чи до жіночої. Адже, це обумовлює життєвий вибір, стиль поведінки, та, зрештою, і саму роль, відведену суспільством. Саме тому в українському освітньому просторі здійснюються ефективні культурні дослідження проблем гендерної соціалізації, гендерної культури та гендерного виховання.

Натомість, проблема формування гендерної культури студентів закладів вищої освіти незважаючи на свою актуальність, дотепер недостатньо розроблена в науковій літературі.

Враховуючи актуальність даної проблеми та недостатньо розглянуту її значимість, темою нашого дослідження є «Педагогічні умови формування гендерної культури студентів закладів вищої освіти».

Об'єктом дослідження є гендерна культура студентів.

Предмет дослідження: педагогічні умови формування гендерної культури студентів у процесі фахової підготовки.

Мета дослідження: теоретично обґрунтувати й експериментально апробувати педагогічні умови формування гендерної культури студентів закладів вищої освіти.

У відповідності з метою дослідження визначені наступні **завдання дослідження:**

1. Визначити сутність понять «гендер» та «гендерна культура».
2. Розглянути гендерну культуру як індивідуальну характеристику особистості періоду студентської юності.
3. Розкрити питання щодо інтеграції гендерної культури в систему вищої освіти.
4. Обґрунтувати педагогічні умови формування гендерної культури студентів закладів вищої освіти.
5. Експериментально дослідити процес формування гендерної культури студентів закладів вищої освіти.

Методологічну основу дослідження становлять положення теорії про педагогічні умови формування гендерної культури студентів педагогічних спеціальностей, наукові праці з педагогіки, положення та висновки, що стосуються проблеми гендерної культури студентської молоді (Т. Виноградова, Т. Говорун, В. Кравець, О. Луценко, Т. Мельник, О. Петренко, В. Семенов, О. Смоляр та ін.).

Для розв'язання поставлених завдань використано наступні **методи дослідження:**

- теоретичні: аналіз, осмислення і узагальнення філософської, культурологічної, соціальної та психолого-педагогічної літератури;
- емпіричні: спостереження, бесіди зі студентами; педагогічний експеримент (констатувальний і формувальний), діагностичні методики (методика статево-рольового опису С. Бем; Q-сортування Стефансона, методики К. Томаса).

Наукова новизна магістерської роботи полягає в тому, що:

- вивчено сутність гендерної культури як індивідуальної

характеристики особистості періоду студентської юності;

– визначені й експериментально перевірені педагогічні умови, що зумовлюють ефективність формування гендерної культури студентів закладів вищої освіти.

Отримані матеріали дослідження можуть бути використані в навчально-виховному процесі закладів вищої освіти, при розробці навчальних курсів та семінарів з проблем організації гендерно-орієнтованих заходів.

Кваліфікаційна робота пройшла апробацію на науково-методичному семінарі кафедри педагогіки та психології освітньої діяльності (протокол № 4 засідання кафедри ППОД від 24.11.2021 р.).

Вірогідність результатів дослідження забезпечується методологічною обґрунтованістю вихідних положень, об'єктивним аналізом стану досліджуваної проблеми в теорії та педагогічній практиці, відповідністю методів дослідження його меті та завданням.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ ГЕНДЕРНОЇ КУЛЬТУРИ СТУДЕНТІВ ЗАКЛАДІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ

1.1. Визначення понять «гендер» та «гендерна культура»

Активні суспільні трансформації, що відбуваються нині, суттєво змінюють усталені способи життєдіяльності, суспільні норми та ідеологічні конструкції, що їх визначають. Ці трансформації активно осмислюються на різних рівнях; формуються і розвиваються нові наукові напрямки, що мають на меті осмислити та висловити ці зміни. Одним із таких напрямків стала теорія гендеру.

Поняття «гендер» є одним із базових у педагогічній, віковій та соціальній психології, етнопсихології, психології сім'ї, оскільки статеві стратифікація пронизує всі сфери суспільного життя: виховання дітей, функціонування сім'ї, культурно-освітню соціалізацію, формування громадської думки, масової свідомості, електоральну поведінку тощо. Категорією гендеру культурологія і лінгвістика, психологія і педагогіка поглиблюють існуючі в буденній свідомості поняття «чоловік» та «жінка». Водночас поняття «гендер» має громадсько-політичне наповнення. Так, наприклад, за становищем жінки в суспільстві визначають рівень його освітнього, соціально-економічного розвитку. Тобто, гендерні відмінності, гендерна асиметрія досить об'єктивно відображають демократичність розвитку суспільства та культуру особистості [53, 9].

Проблема визначення й функціонування поняття «гендер» міститься в контексті розвитку провідних дослідницьких підходів. Це поняття досить часто почало згадуватись на шпальтах різногалузевих наукових видань, але, незважаючи на це, більшість наближена до науки, не говорячи вже про звичайних громадян, досі так і не усвідомила суть відносно нового й

актуального на сучасному етапі для країн колишнього радянського простору поняття.

Гендер, як соціокультурно обумовлений мисленевий конструктор, є об'єктом вивчення багатьох гуманітарних наук (філософія, культурологія, етнологія, соціологія, соціальна психологія, лінгвістика та ін.). В європейському та американському академічному середовищі з'явилися наукові публікації, що засвідчили інтегральність нового поняття та перспективи його міждисциплінарного розвитку [31, 209].

До змістовного вивчення та аналізу становлення поняття «гендер», так чи інакше, зверталися закордонні та вітчизняні вчені Д. Бетке, В. Гайденко, І. Жеребкіна, Д. Флокс, Н. Фрезер, Н. Чухим та ін. Також, проблеми гендеру досліджувалися в працях і таких вчених, як О. Бондарчук, Т. Виноградова, Н. Лавриненко, Дж. Маккі, М. Пірен, В. Семенов, Д. Хартлі, А. Шерис, Л. Шнейдер та ін. Однак саме в освітньому аспекті проблеми розвитку гендерної теорії знання є недостатньо осмисленими та потребують подальшого розгляду.

Сучасний гуманітарний дискурс у своєму розмаїтті проблематики не лише відображає особистісний і соціокультурний світ, а й презентує історію взаємовідносин між статями, конструює певну поведінку й різноманітні види гендерної взаємодії [26].

У науковий обіг поняття «гендер» було впроваджено для розрізнення понять біологічної статі людини, її культурного і соціального конструкторів. Нове поняття мало сприяти подоланню традиційного наукового погляду, що пояснював би всі соціокультурні відмінності між статями, особливостями їхньої біологічної природи. У дослівному перекладі з англійської мови гендер тлумачиться як «рід» у лінгвістичному значенні слова. У вжитку це поняття вперше з'явилося в психоаналітичній праці Роберта Столлера «Стать і гендер»: про розвиток чоловічості та жіночості». Гендер він розглядав як поняття, що виражає психологічні, соціальні, культурні особливості, незалежні від тих, що тлумачать біологічну стать [75]. Тому необов'язково пов'язувати буття жінки з

«жіночністю», а буття чоловіка з «мужньою» поведінкою. Такий підхід був підтриманий багатьма науковцями, він започаткував новий напрям соціальних досліджень – гендерних. Тепер цей термін вживається в різних значеннях: як позначення статі – «соціальна стать»; як очікування того, що повинні робити чоловіки та жінки. Згодом завдяки працям таких дослідниць як Гейл Рубін, Адрієн Річ та Джудіт Батлер поняття «гендер» поширилось.

Н. Гапон зазначає, що відтак гендер розглядається як культурний, соціальний конструкт, система міжособистісних взаємовідносин. За допомогою якої формується, стверджується та відтворюється уявлення про чоловіче та жіноче в соціокультурі [18].

Прагнення дослідників наблизитися до розуміння типового у суб'єктивному чоловічому/жіночому світі, щоб збагнути особливості розвитку соціокультурного світу, виводило на площину наукового аналізу щораз нові проблеми і поняття.

З'явившись у вітчизняних соціальних і гуманітарних студіях на початку 90-х років ХХ століття, термін «гендер» та пов'язана з ним проблематика набули вибухоподібного поширення і розвитку, оскільки апелювали до, можливо, найгрунтовнішого з поділів людства – поділу на статі, порушуючи питання «Що таке бути жінкою чи чоловіком у сучасному світі?» та даючи на нього різноманітні, але часто рівно теоретично привабливі відповіді [43, 5].

Для визначення нових стратегій світового регулювання соціостатевих відносин у суспільних науках виник термін «гендер» та започаткувалися гендерні дослідження. Вони мали на меті аналізувати відносини між жінкою та чоловіком, визначати їхні характеристики через спільне й відмінне, розкривати ролі статей, конструктів фемінності та маскулінності тощо.

Рівень демократичності суспільства й цивілізованості людських взаємин визначається низкою критеріїв, найсуттєвіший з них – ставлення суспільства до жінок та їхніх прав. Тому порушення проблем гендерної асиметрії у сферах культури, економіки, політики, освіти, формування в Україні ефективної політики рівних можливостей для чоловіків і жінок – одна з умов розбудови

демократичної держави.

Перші наукові праці з гендерної проблематики з'явилися близько 20 років тому. Але, незважаючи на відносну молодість гендерного підходу та складність самого феномену, початок XXI століття ознаменувався пошуком соціального партнерства жінок і чоловіків, рівномірного використання їх потенціалу в будь-якій сфері життєдіяльності, що є метою сучасного людства.

У найширшому розумінні гендер можна визначити так: «Гендер – це змодельована суспільством та підтримувана соціальними інститутами система цінностей, норм і характеристик чоловічої й жіночої поведінки, стилю життя та способу мислення, ролей та відносин жінок і чоловіків, набутих ними як особистостями в процесі соціалізації, що насамперед визначається соціальним, політичним, економічним і культурним контекстами буття й фіксує уявлення про чоловіка і жінку залежно від їх статі» [4, 214].

Поняття, як і люди, мають свій вік і місце народження. Термін «гендер» виник у Великій Британії. У перекладі з англійської мови гендер буквально означає граматичний рід – чоловічий, жіночий, середній. Надалі це поняття почало означати соціостатеві характеристики статі, на відміну від власне біологічних (генетико-морфологічних, анатомічних, фізіологічних), – із властивими їй характеристиками способу життя, поведінки, намірів і прагнень тощо. Гендер стосується не тільки чоловіків і жінок як окремих індивідів, а й характеризує відносини поміж ними як соціально-демографічними групами та гендерні відносини в цілому – те, як реалізуються соціальні ролі жінок і чоловіків, дівчаток та хлопчиків, як вони соціально вибудовуються.

Гендер відрізняється від поняття «sex», яке перекладається як «стать», тобто як здатність або нездатність виношувати й народжувати дітей. Біологічна стать виражає природні, біологічно задані відмінності між чоловіком і жінкою. Якщо стать задається природно, то гендер конструюється соціально та зумовлений культурою суспільства в конкретний історичний період. Гендер характеризує осіб і жіночої, й чоловічої статей, будучи продуктом соціалізації [11].

Сам гендер, як явище багатогранне, потребує нових методологій і методик. Власне, він і сам є методологією для розуміння людини та її світогляду.

Гендерні теорії та відповідні гендерні стратегії ґрунтуються на тому, щоб інтереси і досвід жінок, так само як і чоловіків, стали обов'язковим критерієм при розробленні загальних концепцій суспільного розвитку, їх втіленні в життя, виконанні програм у політичній, економічній, соціальній, культурній та інших сферах, щоб жінки і чоловіки могли однаково цим скористатись, а нерівність була подоланою і не мала ґрунту для виникнення.

С. Харченко термін «гендер» розуміє «як систему міжособистісних, зокрема міжстатевих, відносин, які конструюються в процесі спільної взаємодії чоловіків і жінок, і які, в свою чергу, при певній їх організації, можна деконструювати, змінити» [84, 38].

Поняття «гендер» стосується не тільки чоловіків і жінок як окремих індивідів, а й характеризує відносини поміж ними як соціально-демографічними групами та гендерні відносини в цілому – те, як реалізуються соціальні ролі жінок і чоловіків, дівчаток та хлопчиків, як вони соціально вибудовуються [66, 52].

Основою для виникнення гендерного підходу у другій половині ХХ століття стало нове соціальне знання (М. Фуко, І. Гофман, П. Бергер, Т. Лукман та ін.) і наукові розвідки теоретиків фемінізму, практично невідомі в Україні до останніх дев'ятнадцяти років (Дж. Скотт, Дж. Батлер, Ю. Крістева, Л. Ірігарей та ін.). На пострадянському просторі гендерній проблематиці в освіті приділяють увагу такі дослідники, як І. Кон, О. Ярська-Смирнова, Л. Попова, Л. Штильова, І. Клецина, Ф. Мамедова, К. Рахмадуліна, О. Чеснокова та ін. Серед українських вчених ґрунтовні дослідження гендерної системи в Україні здійснюють (І. Жеребкіна, І. Головашенко, І. Лебединська, Т. Мельник, М.Ткалич, Н. Чухим та ін.), гендерних стереотипів та гендерних ролей (Т. Виноградова, В. Семенов, П. Горностаї, М. Пірен, В. Суковата та ін.), проблем інтеграції гендерного підходу в систему освіти України в цілому і,

особливо, в систему вищої педагогічної освіти (Л. Булатова, Т. Говорун, І. Зверева, В. Кравець, О. Кікінеджи, Я. Кічук, О. Луценко, О. Смоляр, О. Сухомлинська та ін.), розробки науково-теоретичних засад гендерної педагогіки (Н. Грицяк, О. Друзь, В. Кравець, О. Петренко та ін.).

Питання відтворення гендерної культури розглядали Р. Айвазова, Т. Вороніна, І. Клименкова, Л. Посадська та ін. Водночас, питанню просвітництва та формування гендерної культури приділяється недостатньо уваги, хоча саме розв'язання цього питання сприяло б успішній соціалізації учнівської молоді.

Трансформація національного життя в умовах глобалізації, всеосяжні світові масштаби діяльності, зв'язків, стосунків, долання кордонів зумовили потребу запровадити поняття гендеру в практичних перетвореннях [3, 124]. Його стали застосовувати при визначенні політичних стратегій, правових відносин і норм, що їх регулюють, перетворень у всіх сферах життя під впливом жінок і чоловіків, залежно від розвитку та змін прав, свобод, обов'язків, відповідальності чоловіка й жінки та можливостей їх реалізувати.

Термін «гендер» почали застосовувати для опису всіх перетворень у суспільстві та державі, оскільки саме на них якраз впливають особистості чоловіка й жінки та їхні відносини. Гендер став необхідним конструктом реальних практичних перетворень у суспільних відносинах, складовим базовим компонентом яких є статус чоловіка та жінки. Все більшого розголосу, поширення як у науковому вжитку, так і в політико-правовому аналізі проблем рівності статей набуває поняття гендеру в Україні.

Зважаючи на міждисциплінарний характер гендерних досліджень, питання теорії гендеру розробляють вчені – представники різних наук. Як зазначає відома російська соціолог Г. Сілласте в статті «Соціогендерні відносини в період соціальної трансформації Росії», «у гносеологічному плані поняття «гендер» походить від грецького слова «генос» походження, матеріальний носій спадковості, той, що народжується. Воно відповідає російському поняттю «рід» [19, 44].

На думку Н. Блохіної, перше абстрактне визначення гендера з'явилося в роботі американського феміністського психолога Е. Уоклі «Стать, гендер та суспільство». Стать – це слово, що співвідноситься з біологічними відмінностями між чоловіком та жінкою: видима відмінність у геніталіях, відповідно різниця у репродуктивній функції. Тим часом, «гендер» – це предмет культури: він співвіднесений із соціальною класифікацією на «маскулінне» та «фемінне» [9, 18].

У своїй статті «Що таке гендер?» Н. Абубікірова формулює власне поняття гендеру. На її думку, «це соціальне відношення; не біологічна стать, а представлення (репрезентація) кожної індивідуальності в термінах специфічних соціальних відносин» [3, 124]. Авторка зазначає, що про гендер може йтися і в широкому значенні слова. У цьому випадку гендер розглядається як складна система, а саме концептуальна й заснована на досвіді конструкція, індивідуальна й суспільна, крос-культурна й культурна, фізична й духовна, а також політична. Вона є «відображенням життя у світі, який створив нас не просто людьми, але завжди жінкою і чоловіком» [3, 125]. З цим визначенням перегукується думка іншої російської дослідниці – Н. Федосєєвої, яка наголошує, що термін «гендер» західна гуманітарна наука використовує для позначення статі як соціального поняття і явища, на відміну від її біологічного розуміння [82]. Росіянка Н. Габріелян переконана, що введення в обіг поняття про гендер (соціальна стать) зумовила «необхідність розмежування «природних» (постійних) аспектів статі та «штучних» (змінних, відмінних у різні часи в різних народів)», тобто необхідність «розмежувати те, що природою створено, і те, що змодельоване суспільством і через різні мікро- та макрополітичні техніки нав'язане обом статям» [63, 126].

Подібне визначення пропонує і західний літературознавець М. Рюткенен. Як вважає фінська дослідниця, під гендером варто розуміти соціокультурну конструкцію й розрізняти поняття «гендер» і «стать». «Гендер створюється відповідно до соціокультурної ситуації в суспільстві, визнаючи одні риси як жіночі, а інші як чоловічі [74, 17]. Відповідне визначення гендеру подає

«Літературна енциклопедія термінів і понять»: гендер (англ. Gender – рід) – одне з основних понять західної феміністської критики, що орієнтує читача на смислову диференціацію явищ (зокрема, літературних) за статевою ознакою [48, 161].

О. Ярська-Смирнова констатує, що зазвичай гендер використовується «для вказівки на ті смислові ролі, які суспільство приписує статевим відмінностям. Гендер – це те, на що суспільство перетворює фізичні, анатомічні й психологічні відмінності людей». Суть гендерних конструктів – поняття чоловічої і жіночої поведінки, маскулінних і фемінних манер, дій, мовлення. Саме в них втілені соціальні сподівання відповідно до характеристик «справжнього чоловіка» чи то «справжньої жінки». На думку О. Ярської-Смирнкової, «це не біологічні факти, а культурно-специфічні переконання, що організують соціальну практику саме так, а не інакше» [93, 143].

Англійський соціолог Е. Гіденс пояснює, що термін «гендер», слід вживати у випадку психологічних, соціальних та культурних відмінностей між чоловіками та жінками. Схожі тлумачення подають українки О. Іващенко та Н. Омельченко. У першій гендер означає «соціальні очікування від представників кожної статі і стосується соціально сформованих рис, притаманних жіночості (фемінінності), та рис, притаманних чоловікам (маскулінності)» [36, 79-80]. У другій, гендер – це соціальний конструкт, створений суспільством на певному історичному етапі розвитку та підтримуваний механізмами соціологізації... «Гендер як соціальний конструкт актуалізується, коли суспільство стає все менш залежним від природного середовища і все важчим є обґрунтування соціальної нерівності біологічними рисами, притаманними людям певної статі» [61, 217].

Ю. Івченко розглядає «гендер» як філософську категорію, тобто складний соціокультурний конструкт, який відображає відмінності в ролях, поведінці, ментальних та емоційних характеристиках чоловіка й жінки і є системою міжособистісної взаємодії, що створює, підтримує та відтворює уявлення про чоловіче і жіноче як категорії соціального порядку. Автор доводить, що, з точки

зору права, «гендер» це – впорядкована модель соціокультурних відносин, яка передбачає рівність соціальних та юридичних можливостей, що не залежать від статі особи [37, 52].

Українські дослідниці, Т. Мельник та Л. Кобилянська розглядають «гендер» «як змодельовану суспільством та підтриману соціальними інститутами систему цінностей, норм та характеристик чоловічої і жіночої поведінки, стилю життя та способу мислення, ролей та відносин між жінками та чоловіками, набутих ними як особистостями у процесі соціалізації, що насамперед визначається соціальним, політичним, економічним та культурним контекстом буття...» [54, 43].

О. Суслова, акцентуючи головну увагу на тому, що гендер – це «один із базових вимірів соціальної структури суспільства, який тільки опосередковано стосується статі. Саме зважаючи на це, дослідниця стверджує, що пояснюючи соціальну взаємодію крізь призму гендеру, варто акцентувати увагу не на біологічних особливостях людини, а зосередити увагу на вивченні тих соціальних ролей, характеристик, особливостей, яких набувають чоловіки та жінки під впливом дії соціокультурних факторів та у процесі соціалізації» [79, 22–23].

Аналізуючи сутність цієї дефініції, науковці зазначають, що «гендер» – це:

1. Один з базових вимірів соціальної структури суспільства, що спільно з іншими соціально-демографічними і культурними характеристиками (раса, клас, вік) організує соціальну систему [6, 45].

2. Організована модель соціальних відносин між жінками і чоловіками, яка не тільки характеризує їхнє спілкування і взаємодію в сім'ї, а й визначає їх соціальні відносини в основних інституціях суспільства [65, 127].

3. Соціально-рольовий статус, який визначає соціальні можливості кожної статі в освіті, професійній діяльності, доступі до влади, сімейній ролі та репродуктивній поведінці [25, 3].

4. Соціокультурний конструкт розходження у ролях, поводженні,

ментальних й емоційних характеристиках між чоловічим і жіночим, що конструюються суспільством [75, 59].

5. Суспільний процес, який передбачає справедливу взаємодію жінок і чоловіків як соціальних істот щодо створення таких соціальних умов і рівних можливостей, які забезпечують жінкам та чоловікам реалізацію громадянських прав і самореалізацію особистості. Концептуальною основою цієї взаємодії є консенсус [72, 19].

Отже, підсумовуючи вищезазначене, слід зазначити, що як західні, так і вітчизняні науковці не дійшли одностайності щодо визначення самого терміна «гендер», воно є багатOVERСІЙНИМ, хоча в українських і російських дослідженнях доміантним є акцент на соціокультурній статі; така поліваріантність не є недоліком, швидше це підтвердження активного наукового пошуку й роботи вчених. Оптимальним на даному етапі є визначення, запропоноване російською дослідницею Н. Пушкарьовою: «гендер – це стійка і водночас мінлива система (точніше, комплексний перетин) відносин і взаємодій, що утворюють фундаментальну складову соціальних зв'язків, які є основою стратифікації суспільства за ознакою статі й ієрархізації її представників. Звідси випливає нова похідна категорія поняття «гендер» – гендерні відносини. Саме ця система відносин, закріплюючись у культурі дає змогу створювати, підтверджувати й відтворювати уявлення про «чоловіче» й «жіноче» як про категорії соціального порядку» [28, 68].

Гендерні відносини, як зазначає І. Малкіна-Пих, – «це різноманітні форми взаємозв'язків людей як представників певної статі, що виникають у процесі їх спільної життєдіяльності. Оскільки ці відносини є різновидом соціально-психологічних відносин, вони мають із ними схожі детермінанти. Існує залежність гендерних відносин від таких факторів, як гендерні уявлення, стереотипи, установки, гендерна ідентичність особистості чи групи, які відображають соціальні уявлення, стереотипи, установки і соціальну ідентичність. Гендерні відносини вбудовані у широкий контекст і проявляються на різних рівнях соціуму, тобто це багаторівневі відносини, які існують на

макро-, мезо- і мікрорівнях соціальної реальності, а також на внутрішньо особистісному рівні» [52, 342].

Слід додати, що гендерні відносини у суспільстві існували завжди, бо завжди існували соціальні можливості представників кожної статі в різних сферах суспільного буття. Під суспільним буттям у сутності розуміють процес виробництва матеріальних благ, через які здійснюється постійний зв'язок, обмін речовин між суспільством та природою, який забезпечує існування суспільства як такого. Проте довгий час цей тип відносин не розглядався окремо, бо суспільна активність жінок довгий час була обмежена внутрішньо сімейним простором. Разом із тим зміни, що відбулися у суспільстві, призвели до перебудови системи всіх відносин у суспільстві.

Тема «гендер» або гендерні відносини в науці є досить молодою та малодослідженою. Гендер – найважливіша соціокультурна категорія, яка визначає поняття «стать» з метою створення та розуміння в суспільстві думки про оточуючих та встановлює моральні поведінкові обмеження. Соціальна комунікація перш за все припускає гендерну орієнтацію. Саме вона визначає та формує увесь спектр майбутніх взаємовідносин між людьми [77].

З галузі наукових дискусій останнього десятиліття гендерна проблематика, цілком закономірно, переходить і до сфери освіти. Тим більше що освітні установи, згідно з гендерною теорією, є одним з основних і найбільш діючим інструментом гендерної соціалізації особистості. Зважаючи на особливу актуальність гендерної тематики, доречним є розкриття поняття «гендерна культура» як основної похідної наукового поняття «гендер».

В наш час поняття «культура» є фундаментальною науковою категорією, що зумовлює наявність безлічі різноманітних підходів до її інтерпретації. Практично кожна культура накопила в собі певний набір поглядів, відносин, цінностей та форм поведінки (гендерні ролі), які передаються з покоління в покоління досвідом, або ж за допомогою мови, як беззаперечної одиниці розвитку людської культури певного колективу, або ж за допомогою інших засобів – наприклад, комунікаційних технологій [59, 34].

Сьогодні існує понад 1000 різних визначень цього поняття, сформульованих у межах різних дослідницьких підходів (антропологічний, соціологічний, філософський) і теоретичних концепцій (діяльнісна, особистісна, культурологічна), що є результатом реальної багатогранності проявів культури, різноманіття матеріального і духовного багатства, що створювалося людиною впродовж десятиліть. Між тим, науковці єдині в думці, що специфічність культури полягає в тому, що вона характеризує тільки існування людини. Із всіх живих істот лише людина є культурною у родовому і в індивідуальному контексті. Культура створена й підтримується діяльністю людини. Поза діяльністю людини культури не існує [71, 82].

Дотримуючись установок діяльнісної й особистісної концепцій культури, є правомірним виділити гендерну культуру, як особливий вид культури, що властива суспільству в цілому й конкретній людині, як суб'єктові суспільних відносин. При цьому очевидно, що в якості особливого соціального явища, гендерна культура є певною сукупністю матеріальних і духовних багатств, цінностей, норм, традицій, знакових систем, яка використовується суспільством для закріплення, збереження й передачі надбань накопиченого соціального досвіду, забезпечення комунікації і регуляції статево ролевої поведінки його членів, як представників певної соціальної статі – жіночої й чоловічої [61, 216].

Гендерна рівність означає, що жінки та чоловіки користуються однаковим статусом і мають однакові умови для реалізації усіх прав людини і можливості робити внесок у національний та політичний розвиток держави. Гендерна рівність – виклик часу і фундаментальна цінність, яка зумовлює реальні зміни в економічному, гуманітарному, соціальному вимірі. У змінах в гендерній культурі суспільства особливого значення набуває зміст цінностей, що культивується соціумом, їхня орієнтація та традиційний чи егалітарний характер гендерних ролей, на андро- і феміноцентричні нормативи поведінки. Гендерна культура розглядається як система соціально-економічних, правових та етнопсихологічних умов існування суспільства, що сприяє становленню чоловіка та жінки як рівних соціальних істот [55, 45].

Проблеми гендерного розвитку особистості набувають особливої актуальності в умовах розбудови громадянського суспільства, бо саме в культурі суспільства формується не лише гендерна поведінка, але й концепція чоловічої і жіночої психології, любові, продовження роду. Сім'я і суспільство завдяки соціалізації перетворюють індивіда як біологічну істоту на істоту суспільну. Своїм змістом соціалізація охоплює також асиміляцію індивідом гендерної культури, розуміння і прийняття ним нормативів, приписів, очікувань, які відображають закумуляовані в соціальному досвіді взаємини статей [17, 15].

Освоєння гендерної культури є складним процесом взаємодії соціального оточення та сім'ї, які по-своєму впливають на індивіда залежно від віку, освіти, етнотрадицій та звичаєвості. Молодь зазнає надзвичайно інтенсивного статево типізованого впливу соціуму (педагогічних вимог з боку вихователів та батьківської сім'ї, змісту навчально-виховної роботи), який призводить до поляризації особистісних орієнтацій юнаків та дівчат, закріплення дисбалансованих гендерних ролей та властивостей, дискримінації позиції статей в різних сферах життєдіяльності [16, 7].

Гендерна культура – перша спроба розгляду з гендерної перспективи, тобто з позиції визначення і втілення в життя рівних прав і можливостей для жінок і чоловіків. У Конституції України та цілому ряді міжнародних документів з прав людини проголошено принципи рівноправності жінок і чоловіків у всіх сферах життя. Україна визначає факт гендерної асиметрії в українському суспільстві й бере на себе відповідні зобов'язання з її ліквідації. Шляхом подолання гендерної асиметрії є системна правова корекція соціально-правового статусу жінки та чоловіка, зазначає Н. Оніщенко, «неможливо досягти гендерної рівності винятково шляхом надання жінці рівних із чоловіком прав. Хоча саме цей напрям державної політики має бути пріоритетним у громадсько-політичній сфері» [62, 70].

Формування гендерної культури є одним з основних аспектів демократизації суспільного життя. Про це свідчать як внутрішні тенденції

розвитку сучасного суспільства, так і діяльність найбільш впливових міжнародних організацій.

Приміром, ООН документально закріпила ідеї гендерної рівності у програмі «Розвиток жінок», у якій йдеться про те, що жіноцтво є невикористаним ресурсом людства, здатним здійснити вирішальний вплив на його подальший розвиток. Проте на практиці у суспільній та індивідуальній свідомості продовжують діяти гендерні стереотипи, які гальмують соціальний прогрес та розвиток демократії. Від того, чи будуть подолані ці стереотипи, у багатьох моментах залежить політичне, економічне та культурне майбутнє всього суспільства, і відбутися це має передусім на світоглядному рівні, у чому повинна допомогти саме наука [59, 33].

За визначенням О. Азарової [4], гендерні стереотипи – це стійкі уявлення, характерні для того чи іншого суспільства в межах певної культури, які складаються на основі уявлень про маскуліність/фемінність, закріплені у різноманітних символах, що акумулюють досвід багатьох поколінь, передаються з покоління у покоління шляхом соціалізації. Сьогодні науковці дискутують щодо впливу біологічної природи чи культурного фактору на поведінку чоловіка та жінки. Насправді, будь-яка людина є біосоціальною істотою, і тому неможливо не визнавати роль культурного фактору у формуванні уявлень про те, якими мають бути «справжні жінки» або «справжні чоловіки». При цьому культуру не слід розглядати як щось зовнішнє, тобто те, що нав'язується особистості у процесі соціалізації. Засвоєння моделей гендерної поведінки є цілком природнім процесом, що виникає і постійно закріплюється у соціальній комунікації [4, 214].

На думку О. Куліш концепція виховання дітей і молоді в Україні передбачає виховання гендерної культури як одної з базових компонентів культури особистості. Гендерна культура припускає формування уявлень про життєве призначення чоловіка і жінки, властивих їм позитивних якостей і рисах вдачі; розкриття фізіологічних, психологічних і етичних особливостей юнаків та дівчат; формування уявлень про чоловічу і жіночу гідність. Критеріями

сформованості гендерної культури виступають: встановлення правильних взаємостосунків хлопцями та дівчатами; прагнення до взаєморозуміння; наявність якостей характерних для хлопця (чоловіка): сміливість, майстерність в справі, рицарство, благородство, працьовитість, уміння долати труднощі; наявність якостей характерних для дівчини (жінки): доброта, жіночність, чуйність, м'якість, терпимість, турбота, любов до дітей; наявність чесності, щирості, вірності, взаємодопомога. Таким чином, формування в індивіда гендерної ідентичності відбувається з моменту попадання його в соціум, де відбуваються перші спроби усвідомлення себе особистістю відповідної статі [47].

Гендерна культура розглядається як сукупність статево-рольових цінностей у суспільних відносинах і відповідних до них нормативів поведінки, потреб, інтересів і форм діяльності. Вона зумовлена суспільним устроєм та пов'язаними з ним інституціями [5, 19].

Так, В. Романова зазначає, що гендерна культура – це такий аспект культури суспільства, який пов'язаний зі статевими особливостями особистості. Зміст гендерної культури визначається формами спілкування і взаєминами між статями. В основі гендерної культури лежить міжстатевий розподіл праці. Це надає гендерній культурі характеру біполярності. Міжстатевий розподіл праці, базисом якого є розподіл функцій між чоловіками і жінками у відтворенні людського роду, нав'язує специфічні для чоловіків і жінок види діяльності й соціальні функції. Закріплення відмінностей між статями є основною функцією гендерної культури. Саме тому гендерна культура організована за протилежностями дуалістичної структури маскулінності й фемінінності. Гендерна культура – це така система форм і способів організації життя, без яких не існує жодне суспільство. Через певні норми і систему гендерної організації вона формує гендерні якості індивіда, розкриває в певному напрямі його здібності, спрямовує на здійснення тих чи інших видів діяльності. Гендерна культура детермінує не тільки стиль одягу й поведінку чоловіка або жінки, але й оволодіння ними професійними

знаннями [70, 48].

Зауважимо, що розвиток гендерної культури прямо пов'язаний з освітою, вихованням та інформуванням на основі гендерного підходу. Домінуючий раніше статево-рольовий підхід у професійній освіті, що враховує лише особливості біологічної статі, при якому декларувалася статева диференціація, нині розглядається не тільки як застарілий, але і як негуманний [50, 10].

I. Калько визначає гендерну культуру «як специфічний добір культурних характеристик, заснованих на психологічних особливостях поведінки чоловіка та жінки, що закріплюють зв'язок між біологічною статтю й досягненнями (особистості) в соціальному житті, культивують соціальну егалітарну поведінку щодо взаємостосунків обох статей і в яких наявні елементи статички та динаміки» [38, 234].

Розглядаючи сутність феномену гендерної культури, I. Калько виявила її певні особливості:

1) поєднання двох понять – «гендер» і «культура», серед яких визначення гендеру вважаємо ключовим;

2) як і загальна культура, гендерна є цілісною системою, що має певну структуру й відповідні функції; існує в усіх аспектах людського життя і використовується суспільством для закріплення, збереження й передачі надбань накопиченого соціального (гендерного) досвіду;

3) як складноорганізована система, що має свою жіночу та чоловічу специфіку, може бути структурована за чоловічим або жіночим варіантом і відбита в поняттях «культура жінки» і «культура чоловіка»;

4) це особливий вид культури, властивий суспільству загалом і конкретній людині як суб'єктові суспільних відносин зокрема; буває патріархатного або егалітарного типів;

5) передбачає формування уявлень про життєве призначення чоловіка та жінки (щодо нашого дослідження – егалітарних гендерних уявлень), притаманні їм позитивні якості, розкриття фізіологічних, психологічних особливостей чоловіка та жінки [38, 235-236].

Викладаючи свої думки, А. Абакумова зазначає, що гендерна культура є дефіцитом у сучасному житті, її величезний виховний потенціал недостатньо використовується в системі освіти, так як молодь велику частину свого вільного часу проводить за комп'ютерами, телевізорами, мало спілкується з дорослими й однолітками, стає все менш чуйною до почуттів інших [1, 65].

Важливо зазначити, що, попри високий рівень інтелектуального розвитку, активну технологізацію життя, молодь не володіє душевною чуйністю, у неї не розвивається достатньою мірою шанобливе ставлення до жінки і чоловіка і їхнє взаємне ставлення як до цінності, оскільки в освітніх закладах не створюються відповідні умови виховного впливу, в якому були б пріоритетними дружба, любов, вірність, почуття обов'язку, турбота, відповідальність, безкорисливість, співчуття, жіноча/чоловіча індивідуальність, неповторність особистості того, кого навчають. Причини цього полягають у фрагментарності, ситуативності, непослідовності формування гендерної культури в сучасних освітніх установах і недостатній розробленості цієї проблеми в науці.

Н. Андрєєва розглядає гендерну культуру як систему поглядів, установок, принципів, матриць поведінки тощо, що формують соціокультурні аспекти статі, гендерні ролі, гендерні стосунки, гендерні стереотипи, родинно-шлюбні установки тощо, що діють у певному суспільстві та формують соціокультурні аспекти статі, у свою чергу, виступають у ролі структуро-утворювальної специфіки елементу суспільства. Гендерна культура виявляється у всіх сферах життя суспільства: економічній, політичній, соціальній, духовній [5, 22].

Т. Говорук і О. Кікінежді визначають гендерну культуру як знання соціально-психологічних механізмів становлення особистості жінки та чоловіка як рівних соціальних істот [20, 47].

Погоджуємося з Н. Шинкарьовою в тому, що гендерна культура – одна із стрижневих складників цілісного розвитку особистості, заснована на динамічній сукупності уявлень про чоловіків і жінок, їхнє біологічне поле, соціальні ролі, стереотипи, ставлення до власної і протилежної статі, відповідної статевої поведінки [88, 118].

У словнику гендерних термінів поняття «гендерна культура» визначається так: «Гендерна культура» – це змодельована суспільством та підтримувана соціальними інститутами система цінностей, норм і характеристик чоловічої й жіночої поведінки, стилю життя та способу мислення, ролей та відносин жінок і чоловіків, набутих ними як особистостями в процесі соціалізації, що насамперед визначається соціальним, політичним, економічним і культурним контекстами буття й фіксує уявлення про чоловіка і жінку залежно від їх статі [75].

Гендерні теорії та відповідні гендерні стратегії ґрунтуються на тому, щоб інтереси і досвід жінок, так само як і чоловіків, стали обов'язковим критерієм при розробленні загальних концепцій суспільного розвитку, їх втіленні в життя, виконанні програм у політичній, економічній, соціальній, культурній та інших сферах, щоб жінки і чоловіки могли однаково цим скористатись, а нерівність була подоланою і не мала ґрунту для виникнення.

За дослідженнями Н. Шведової можна виділити основні проблеми становлення гендерної культури в Україні. Серед них слід назвати такі: формальна декларація гендерної рівності за відсутністю конкретних дій у її формуванні (почасти присутня символічна активність, наприклад, призначення 1-2 жінок на керівні посади); «замовчування» або відкрите невизнання існування гендерних проблем у суспільстві; невизнання комплексного характеру проблеми становлення гендерної культури; недостатньо розвинута стратегія формування гендерної культури у закладах освіти; поверхневий погляд при визначенні найбільш гострих гендерних питань; вузька соціальна база, розрізненість та елітарний характер жіночого руху; відсутність необхідної підтримки з боку держави [87, 28].

Таким чином, гендерна рівність, так само як і права людини, є одним з головних принципів, на яких будується демократичне суспільство. Рівень розвитку демократії і статус жінки і чоловіка мають глибинний і дуже тісний зв'язок. Гендерна нерівність, «тоталітаризм свідомості», яким є визнання за норму підпорядкованих відносин викликає соціальне напруження та сприяє

розвитку антидемократичних тенденцій у соціально-політичному житті країни.

Тому розбудова демократії має включати формування демократичної гендерної культури, яка передбачає комплексний підхід до вирішення гендерних проблем, починаючи від освітньої сфери і закінчуючи органами влади.

1.2. Гендерна культура як індивідуальна характеристика особистості періоду студентської юності

В умовах виражених змін гендерної стратифікації суспільства гендерний чинник є найважливішим складником будь-якого вагомого аналізу в галузі соціально-гуманітарних наук, що претендує на об'єктивність і науковість.

Я. Каменський зазначав про правильність лише такого виховання, яке є однаково справедливим для будь-якого його виду та відповідає віку вихованця. У сфері гендерного виховання його слід використовувати як основний принцип виховання хлопців і дівчат [29, 20]. Сьогодні особлива увага до проблем гендерного виховання в Україні і зумовлена кількома причинами, серед яких найважливішими є: прискорений розвиток дітей (акселерація); незадовільний рівень обізнаності неповнолітніх із питань статевої сфери; низька якість та сумнівні шляхи отримання такої інформації; поширення серед підлітків практики «вільного кохання»; нівелювання моральних цінностей більшістю неповнолітніх тощо. Сучасні соціально-економічні та політичні перетворення породжують протиріччя між вимогами до гендерного виховання молоді й неспроможністю більшості соціальних інститутів (сім'ї, навчальних закладів тощо) повноцінно виконувати свої виховні функції. Тому виховання гендерної культури особистості сьогодні є проблемою як психолого-педагогічною, так і інших галузей досліджень.

Актуалізації проблеми гендерної культури молоді в педагогічних джерелах приділяється велика увага. Окремі аспекти проаналізовані у працях

А. Абакумової, Н. Андрєєвої, Т. Говорун, А. Дорохіної, О. Кікінеджи, В. Кравця, Т. Кравченко, О. Кізь, В. Романової, І. Лисової, П. Терзі, Н. Шинкарьової та ін. Але питання змісту та структури гендерної культури майбутніх фахівців до сьогодні залишаються недостатньо проаналізованими.

Вивчення сутності й структури гендерної культури як певної якості та індивідуальної характеристики особистості, яка має бути притаманна й студентам закладів вищої освіти, необхідним є розгляд питань, що стосувалися б особливостей становлення в них гендерної ідентичності як базового новоутворення індивіда періоду студентської юності.

Необхідність цього визначалася тим, що саме процес становлення гендерної ідентичності студентів, за твердженнями Л. Божович, Т. Говорун, О. Кікінежди, І. Кон, В. Кравця, Е. Шпранглера, Е. Еріксона та ін., є тією основною детермінантою, що зумовлює необхідність формування в них відповідної – гендерної культури.

При всьому різноманітті підходів до розуміння особистості традиційно виділяють залежність її розуміння від образу людини, що явно або приховано існує в культурі і науці на певному етапі їх розвитку. Досить велика частина дослідників усвідомлює, що сучасні науки про людину, за невеликим винятком – це науки про чоловіка, як норма, стандарт, із яким зіставляється жінка. У тому числі і різні теорії соціалізації. Кожне з цих питань тягне за собою пласт смислів та умовностей, властивих різним епохам та культурам, без врахування яких, складно розібратися в існуючих на сьогодні теоріях [80, 45].

Практика гендерної соціалізації молоді в первісному суспільстві, гендерного виховання в античному світі, дозволила напрацювати досвід організації стосунків між статями в різноманітній формах: від рівних прав жінки та чоловіка в Спарті, безправ'я жінки в доперікловський період у Стародавніх Афінах, до можливості римських жінок у часи Імперії розпоряджатися своїм майном, вступати в шлюб за власною ініціативою, мати освіту. На ґрунті вчень мислителів Стародавнього Сходу і праць стародавніх філософів були започатковані теоретичні засади організації виховання статей.

Одночасно з аналізом і узагальненням можливих форм стосунків жінок і чоловіків в суспільстві були відпрацьовані світоглядні концепції щодо ролі жінок і чоловіків у побудові сім'ї, вихованні дітей, суспільства.

Поява класового суспільства неминуче призводить до зміни мети і змісту виховання підростаючого покоління. Відбувається розрив між виробництвом і споживанням, але й між духовною і матеріальною діяльністю. Виховання підростаючого покоління набуває класового характеру. Продуктивна праця стає обов'язком експлуатованих мас. Ставлення особистості до праці поступово виключається з числа моральних цінностей вільної людини [22, 54].

В останній час все більш вивчається та аналізується робіт, присвячених гендерним особливостям особистості студентів. Відомо, що моделі та пріоритети гендерної соціалізації молоді особистості відрізняються, а в традиційних культурах є навіть полярні. В результаті гендерної соціалізації підлітки оволодівають певними якостями, які створюють різні типи гендерної ідентичності (С. Бем, Е. Гіденс, І. Кльоцина, Є. Ярська-Смірнова).

Як стверджує І. Кльоцина «Гендерна ідентичність – це аспект самопізнання, котрий описує переживання людиною себе як представника певної статі [40, 46].

Гендерна ідентичність, як вважає автор О. Вороніна, – це осмислення особистістю свого зв'язку з культурними визначенням чоловічності та жіночності, приналежності до тієї чи до іншої соціальної групи на основі статевої ознаки. За поняттями Дж. Гангнона та Б. Хендерсона, поняття гендерної ідентичності включають аспект, пов'язаний з психосексуальним розвитком [17, 12].

За дослідженнями М. Єгорової у психології існує кілька основних підходів з дослідження механізмів гендерної соціалізації та особливостей гендерної ідентичності: теорія соціального навчання, теорія ідентифікації, теорія когнітивного розвитку, «нова психологія статі», теорія диференціації соціальних ролей [32].

Теорія соціального навчання, в основі якої лежать такі поняття, як

навчання, позитивне і негативне підкріплення, моделі батьківської поведінки, підкреслює вплив мікросередовища і соціальних норм на зовнішню статево-рольову поведінку, акцентує типову для статі поведінку.

Теорія ідентифікації, сформована в межах психоаналізу, пропонує біологічне пояснення; за З. Фрейдом, «анатомія – це доля». Цей підхід акцентує значення раннього дитинства для наступної статево-рольової поведінки індивіда. Звертає особливу увагу на ідентифікацію дитини з одним з батьків своєї статі.

Теорія когнітивного розвитку пояснює формування уявлень про статеві ролі у дітей активним структуруванням власного досвіду, когнітивної інформації та розумінням своєї статевої приналежності. Отримувана інформація організується когнітивними структурами свідомості та статево-рольовими стереотипами, які функціонують як схеми, за допомогою яких структурується відповідна інформація.

«Нова психологія статі» з'явилась у 1970-ті роки. Дж. Стоккард та М. Джонсон висунули положення, що біологічна, вроджена стать може лише сприяти визначенню потенційної поведінки людини, а головним є психологічна, соціальна стать, або гендер. Гендер засвоюється при житті, на його формування здійснюють вплив класові, етнічні, расові варіації статевої ролі та відповідні їм очікування суспільства та особливості культури [35, 162].

Теорія гендерної схеми спирається на теорію когнітивного розвитку Л. Колберга, згідно з якою основою процесу засвоєння статевої ролі виступає активність самої особистості. Статева типізація здійснюється завдяки здатності групувати та переробляти інформацію, тобто готовності засвоювати інформацію про себе у контексті понять маскулінності / фемінності. Гендерно-схематизована переробка інформації відбувається тому, що в суспільстві існують статево-диференціюючі практики. У свідомості індивіда укладається гендерна схема, яка функціонує як структура, налаштована на те, щоб шукати й групувати інформацію: поведінка, характеристики, культурні символи спонтанно сортуються на категорії «чоловіче» – «жіноче» [15, 57].

Загалом, аналіз цих сучасних підходів до проблеми гендера, свідчить, що поступово відбувся перехід від однофакторних моделей до багатфакторних. І. Кон зауважує, що зі зміною системи гендерних ролей багато традиційних психологічних статевих розбіжностей, на яких ґрунтуються стереотипи маскулінності та фемінності, зникають або нівелюються, що зменшує поляризацію між ними. При цьому певні істотні розбіжності у характері діяльності, спрямованості інтересів та психічних процесах чоловіків і жінок залишаються. Відповідно змінюється зміст категорій маскулінності та фемінності в психології. Так, раніше вони вважалися взаємовиключними, причому кожне відхилення від нормативу сприймалося як патологія або крок до неї. Потім жорсткий нормативізм поступився місцем ідеї маскулінно-фемінних якостей, коли індивід може одночасно демонструвати як маскулінні, так і фемінні риси [42, 163]

Проте найбільш загальне визначення гендерної ідентичності пов'язано з тим, що її розуміють як результат порівнювання особистістю себе з певними статями, відношення до себе як до представника певної статі, засвоєння відповідних для неї форм поведінки та формування особистісних характеристик (Т. Бендас, Є. Здравомислова, А. Темкіна). При всьому різноманітті компонентів, котрі можуть бути внесені в структуру гендерної ідентичності, найбільш часто повторюючими є два компоненти: біологічна стать (чоловік/жінка) та маскулінність та фемінність, як складові культури та психологічних якостей (О. Вороніна, Д. Воронцов, В. Знаков, В. Лабунская, Р. Хоф).

Історія розвитку змісту фемінності та маскулінності як психологічних конструкторів відображає дані закономірності. В XIX столітті маскулінні й фемінні риси вважалися дихотомічними нормативами, будь-яке відхилення від яких сприймалося як крок до патології. З часом жорстокий нормативізм поступився місцем континууму маскулінно-фемінних властивостей. На цій основі в середині XX століття психологи сконструювали кілька спеціальних шкал мужності – жіночності (шкали в тестах Термана-Майлз, Гілфорда та ін.).

Шкали ґрунтувалися на уявленні про те, що в межах певної норми індивіди можуть розрізнятися за ступенем маскулінності – фемінності, але самі ці характеристики вважалися альтернативними, взаємовиключними; висока маскулінність повинна корелювати з низькою фемінністю і навпаки; причому, для чоловіка була нормативною та бажаною висока маскулінність, а для жінки – фемінність. У подальшому виявилось, що далеко не всі характеристики поляризуються на жіночі і чоловічі, крім того, різні шкали (емоції, інтересів, поведінки і т.д.) зазвичай не збігаються: індивід, високо маскулінний за одними шкалами, може бути фемінним за іншими. Отримані факти сприяли перегляду уявлень про дані поняття [60, 15].

З'явилася тенденція до виділення численних форм маскулінності та фемінності, при цьому утверджувались пріоритетність соціальної детермінації. Це можна пояснити феміністичною реакцією на поляризацію та ієрархічну підпорядкованість гендерних означень. Одночасно став формуватися погляд на маскулінність та фемінність як автономні «рівноправні» психологічні характеристики.

В 1975 р. американський психолог Сандра Бем вводить поняття психологічної андрогінності та формулює гіпотезу про її зв'язок з душевним благополуччям людини. Емпіричні дослідження гіпотезу не підтвердили. Одна з імовірних причин – концептуальна: андрогінність трактувалась автором як баланс рис маскулінних та фемінних у традиційному розумінні, зокрема активності та пасивності.

О. Завгородня пропонує своє розуміння фемінності та маскулінності як комплексних утворень. Вона виділяє три рівні детермінації понять: психо-біологічний, психосоціальний та психо-екзистенційний (особистісний) [34, 89]. Фемінні та маскулінні характеристики першого та другого рівнів пов'язані з дефіцієнтними цінностями (за А. Маслоу) і відповідною мотивацією (продовження роду, збереження генотипу, продовження існування певного типу соціуму, збереження традицій). Фемінні та маскулінні характеристики третього рівня пов'язані прагненням людини до буттєвих (екзистенційних) цінностей,

ґрунтуються на характеристиках першого і другого рівня, але виходять за її межі і можуть домінувати. В такому екзистенційному сенсі фемінність й маскуліність виступають як автономні (неопозиційні) характеристики, потенційно властиві кожній людині, становлення яких відповідає двом лініям розвитку особистості – індивідуалізації та децентрації.

Психологічна маскуліність значною мірою пов'язана з індивідуалізацією особистості, тобто розвитком її від залежності до автономності, від комфортності до вільного самовизначення. На думку В. Гумбольдта, «свобода з більшою силою виявляється в окремій людині, а природна необхідність – в масах та людському роді, і для того, щоб визначити царство першої, необхідно передусім розвинути поняття індивідуальності» [24, 173].

Становлення індивідуальності пов'язано з розвитком самосвідомості і волі. Людина усвідомлює себе як представника певного часу, спадкоємця певних культурних традицій, носія тих чи інших обдаровань. Усвідомлює свою відмінність від інших і неповторність своєї долі. Це зумовлює унікальність життєвого завдання людини, її покликання, в якому вона бачить переконливе звертання до неї особисто – і ні до кого іншого. Доки людина не пізнає, що саме визначає унікальність та принципову неповторність її власного існування, вона не зможе відчувати виконання свого життєвого завдання персонально обов'язковою та невіддільною частиною своєї долі (В. Франкл).

Індивідуалізація відображає психологічну реальність філософського трактування розвитку духу (становлення само детермінації) як домінанти чоловічого принципу. У багатьох психологічних концепціях можна відзначити домінування чоловічого принципу. Наприклад, у теорії Л. Колберга моральний розвиток особистості пов'язується зі зростанням автономності, самостійним рефлексивним усвідомленням прав людини та загальних принципів справедливості. Виділяється шість стадій морального поступу особистості, причому для більшості жінок є характерна зупинка на третій стадії, на якій добро ототожнюється з допомогою іншим людям, що надається, та задоволенням їхніх потреб. Окремі жінки, активні в традиційних чоловічих

сферах, усвідомлюють недостатність такої моральної орієнтації, стають більш автономними і розвиваються в напрямі більш високих стадій: людські стосунки підпорядковуються правилам, а правила – загальним принципам справедливості [46]

Важливість індивідуалізації у формуванні саме чоловіка, а не жінки, показали роботи Н. Ходороу, яка проаналізувала становлення статевої ідентичності дитини в ранньому віці. Людиною, що опікується маленькими дітьми, є переважно жінка. Формування дівчинки здійснюється в ситуації тісного зв'язку з матір'ю. Ідентифікуючи себе як особу жіночої статі, дівчинка відчуває себе подібною до матері. Отже, досвід первинного єднання пов'язується з формуванням жіночої ідентичності. Навпаки, становлення статевої ідентичності хлопчика пов'язане з усвідомленням себе як іншого, відмінного від матері, з необхідністю відособлення та утвердження меж свого «Я» [42, 243].

Складність вивчення особливостей маскулінності / фемінності особистості, як загалом, й інших компонентів гендерної ідентичності, пов'язана з тим, що існуючі раніше традиційні приклади даних понять, в сучасних умовах багато в чому змінились і продовжують змінюватись. Це створює деякі труднощі для індивіда, котрий намагається інтегрувати в особистості різні соціальні ролі, приклади поведінки та власні якості. Особистість (студент), будуючи власну картину світу, свій новий образ – Я, не обмежується пасивним засвоєнням гендерних норм та ролей, а прагне самостійно і активно осмислювати та формувати свою гендерну ідентичність (І. Гофман, К. Зіммерман, А. Кіріліна, А. Тьомкіна, С. Фаррел). Звідси виникає проблема дослідження, пов'язана з тим, що недостатньо вивчений взаємозв'язок ознак та характеристик гендерної ідентичності особистості молодого людини [40, 46].

Пора студентської, тобто пізньої юності, – це насамперед найважливіший період духовного і соціокультурного розвитку особистості, незважаючи на те, що він зв'язаний і з комплексом певних психофізіологічних процесів. При цьому головним новотвором цього віку є відкриття свого «Я». Даний процес іде

зсередины ззовні, тобто від відкриття власного «Я» до його практичного включення в різні види життєдіяльності за допомогою усвідомлення особливостей своєї жіночої/чоловічої індивідуальності і її властивостей; поява життєвого плану й установок на свідому побудову власного життя; розвиток рефлексії; поступове вростання в різні сфери життя. Крім того, у процесі відкриття «Я» відбувається реалізація різних типів статево-рольової поведінки особистості з опорою на усвідомлення нею цінностей індивідуальності маскулінного, андрогінного й фемінного типу [51, 354].

В студентів з'являється почуття своєї неповторності, індивідуальності, несхожості на інших, котре супроводжується все підсилюючою потребою і здатністю до інтимної психологічної близькості з людиною іншої статі, включаючи й сексуальну близькість, то в негативному варіанті виникає дифузійне, розпливчате «Я», статеворольова й особистісна невизначеність, почуття ізоляції й самотності.

Внаслідок розвитку статевої самосвідомості студенти навчаються розумінню різниці між юнаками й дівчатами, чоловіками й жінками, що істотно впливає як на їхнє самосприйняття й сприйняття інших людей, так і на їх статево-рольову поведінку і взаємини з іншими дівчатами і юнаками, жінками й чоловіками. Як закономірний наслідок, у процесі гендерної соціалізації юнаки й дівчата початкових курсів вищих навчальних закладів, оволодіваючи новим соціальним статусом студента/студентки, освоюють своє місце в системі соціальних відносин, студентської взаємодії, осмислюють свою гендерну ідентичність, усвідомлюють відмінні риси своєї жіночої/чоловічої індивідуальності, переосмислюють значення самототожності, цілісності гендерної ідентичності, різних якостей, установок і статево-рольової поведінки, котрі, на думку студентського співтовариства й вимог, які пред'являє сучасне суспільство, є припустимі для юнаків і дівчат, чоловіків і жінок [56, 139].

Як бачимо, інтенсивний розвиток особливої статевої самосвідомості є центральним психічним процесом перехідного періоду від дитинства до дорослого життя, що є важливим компонентом гендерної ідентичності дівчат і

юнаків періоду студентської юності. Розвиток статевої самосвідомості пов'язаний не стільки з розумовим розвитком юнаків і дівчат, оскільки когнітивні передумови створені раніше, скільки з появою в них нових питань про себе, особливості своєї маскулінності / фемінності, а також нових контекстів і кутів зору, під якими вони розглядають себе, представників своєї й протилежної статі [73, 93].

Характерно й те, що усвідомлення себе як особистості певної статі відбувається в процесі взаємодії з однолітками як своєї, так і протилежної статі. При цьому гормональні зміни лише підготовляють статево-рольову поведінку, оскільки її специфічно чоловіча або жіноча форми не є простим наслідком цих фізіологічних перетворень. Набагато важливіше значення статево-рольового та гендерного виховання й прийняття в даному суспільстві уявлення про статево й соціальну роль чоловіка і жінки, специфіку маскулінності / фемінності (чим відрізняються або повинні відрізнятися один від одного чоловіки й жінки за своїми фізичними, соціальними і психічними якостями), стереотипи поведінки чоловіків і жінок, які існують як на вищих рівнях культури, у рамках релігійних або філософських систем, що осмислюють природу статевої відмінностей (статевий символізм), так і в повсякденній звичайній свідомості (стереотипи повсякденної свідомості) і в локальних студентських співтовариствах.

Не випадково, тому, найважливішим фактором становлення гендерної ідентичності дівчат і юнаків періоду студентської юності, як відзначають Т. Говорун, І. Кон, А. Мудрик та ін., є спілкування взагалі і взаємодія з однолітками, зокрема. З цієї причини ефективність становлення їх гендерної ідентичності залежить від того, наскільки задовільна взаємодія між дорослими і юнаком/дівчиною, що створюють у них відчуття безпеки, надійності, любові. За допомогою взаємодії дорослих, що заслуговують довіри, представників ієрархії ролей різних поколінь студенти й студентки здійснюють усвідомлений вибір виборчої відмови від дитячих гендерних ідентифікацій і їхнього об'єднання в нову конфігурацію маскулінності/фемінності, що припускає яким/якою повинні стати юнак/дівчина [20; 21; 42; 57].

Означене вище дозволило дійти висновку, що гендерна культура як індивідуальна характеристика особистості періоду студентської юності, яка виявляється у студентів закладів вищої освіти – це особливий спосіб оформлення ними своєї життєдіяльності, зумовлений їхнім прагненням до максимальної реалізації своїх сил і здатностей як представників певної соціальної статі, що виявляється через комплекс відповідних інтелектуальних, ціннісно-змістових і поведінкових характеристик їхньої особистості, заснованих на знанні основ гендерної теорії, розвитку духовних потреб, інтересів і смаків, що визначають вибір адекватної стратегії гендерної ідентичності, засвоєнні цінностей, норм і правил статево-рольової поведінки в соціальній, професійній і побутовій сферах життєдіяльності, що відповідає принципам гендерної рівності і демократії.

В якості структурних компонентів гендерної культури майбутнього фахівця І. Лисова виокремила такі: когнітивний, операціональний та особистісно-творчий. Когнітивний компонент розкриває зміст гендерної культури, сутність якої складають гендерні цінності. Операціональний компонент характеризує готовність студентів до самостійного виконання ситуаційних комунікативних завдань, при цьому гендерна культура, будучи особистісною характеристикою суб'єктів освітнього процесу, постає як спосіб їхньої пізнавальної діяльності, що забезпечує рішення різного роду навчальних і професійних завдань. Особистісно-творчий компонент гендерної культури майбутнього фахівця містить методи оволодіння культурою і її творчого перетворення [50, 9].

П. Терзі довів, що структура гендерної культури студентів закладів вищої освіти у своєму складі припускає наявність трьох основних компонентів, тісно зв'язаних один з одним:

1. Когнітивного, що забезпечує знання поняттєво-термінологічного апарата й розуміння основних ідей гендерної теорії; наявність адекватних уявлень щодо діапазону ролей, обов'язків і норм маскулінності / фемінності в історичній ретроспективі й у сучасному суспільстві; знання сутності основних

психологічних теорій маскулінності й фемінності (психоаналітичної, компліментарності, андрогінії, соціального навчання й т.д.); осмислення функцій гендерних стереотипів і гендерних схем; розуміння особливостей становлення гендерної ідентичності особистості.

2. Аксіологічного, що забезпечує визнання доцільності ідей гендерної рівності, цінності кожної особистості і її самореалізації незалежно від статевої належності; орієнтація на забезпечення рівності можливостей і участі представників жіночої й чоловічої статі в публічній і приватній сферах життя; відмова від застарілих гендерних (патріархатних) стереотипів (ігнорування жіночого досвіду, ролі жінок у суспільстві; поляризація чоловічих і жіночих якостей, діяльностей, абсолютної фемінності / маскулінності; асиметрія в розподілі влади й доступу до ресурсів; обмеження прав і можливостей у виборі професії, розподілі добробуту і т.д.); спрямованість на самодослідження гендерних особливостей своєї особистості; позитивне ставлення до себе як представника певної статі; орієнтація на самовдосконалення якостей своєї певної статі; особистості за допомогою розширення репертуару й діапазону гендерних ролей.

3. Дієво-практичного, що забезпечує прояв поваги до особистості, незалежно від її статевої належності й виразності рис маскулінності/фемінності; толерантність у взаємодії з людьми різної спрямованості їхньої гендерної ідентичності; демонстрацію досвіду егалітарної поведінки з людьми протилежної статі в різних ситуаціях (навчальних, професійних, ділових, сімейно-побутових і т. ін.); непримиренність у боротьбі із застарілими гендерними стереотипами в професійному й особистому досвіді статево-рольової взаємодії; участь у виконанні дій та видів діяльності, що є типовими й нетиповими для чоловічих і жіночих ролей; самовиховання якостей своєї особистості, які сприяють становленню гендерної ідентичності позитивної спрямованості, що відповідає біологічній статі [81].

В основі структури гендерної культури, зазначеної П. Терзі, лежить низка принципів психолого-педагогічних умов та умов гендерного виховання, що

свідчать про єдність гендерної освіти й гендерного виховання [81].

Отже, складна й багаторівнева структура гендерної культури як певного соціального поняття визначає розмаїтість її функцій у житті суспільства й людини. Основними з них, на нашу думку, є наступні:

1. Гуманістична функція, пов'язана з формуванням самої людини, її духовності.

2. Інформаційна функція, спрямована на трансляцію соціального досвіду гендерних перетворень від старших поколінь молодшим, забезпечуючи історичну спадкоємність поколінь у розвитку гендерної культури.

3. Пізнавальна (гносеологічна) функція, що сприяє накопиченню гендерних знань, зумовлює можливість їх пізнання, а також освоєння на цій основі світу гендерної культури.

4. Регулятивна (нормативна) функція, що підтримуючись мораллю і правом, зумовлює установки, норми й правила статево-рольової поведінки.

5. Семіотична (знакова) функція, що забезпечує за допомогою засвоєння специфічних мов культури (музика, живопис, мова та ін.) не тільки можливість оволодіння знаковою системою гендерної культури, але і її розуміння, а також спроможність вільно жити в ній.

Таким чином, теоретичний аналіз різних підходів до сутності та структури гендерної культури дозволяє зробити висновок про те, що гендерна культура представляє складну багаторівневу, багатофункціональну і внутрішньо-неоднорідну структуру, вивчення якої вельми ускладнене через відсутність чіткої і сталої понятійної бази.

На основі проаналізованих підходів у психолого-педагогічній джерелах щодо змісту та структури гендерної культури студентської молоді, вважаємо, що зміст гендерної культури студентів закладів вищої освіти містить мотиваційний, когнітивний та поведінковий компоненти.

З урахуванням цього, правомірно зробити висновок, що гендерна культура студентської молоді це суб'єктивно обумовлена система засвоєння гендерних знань, норм та цінностей, що сприяють реалізації здібностей

студентів закладів вищої освіти як представників певної соціальної статі, що виявляється через комплекс відповідних мотиваційно-ціннісних, когнітивних і поведінкових компонентів, проявляється у статево-рольовій поведінці суб'єктів та визначається успішністю вибудовування гендерних стосунків у процесі профільної підготовки до майбутньої фахової діяльності.

1.3. Інтеграція гендерної культури в систему вищої освіти

В умовах переходу до постіндустріального суспільства та з розвитком демократичних процесів в Україні дедалі актуальнішою є потреба інтеграції гендерної культури у різні сфери життєдіяльності українського соціуму. Неабияку роль у формуванні гендерного паритету в нашій державі відіграє сфера освіти. Включення гендерного компоненту у зміст та організацію навчального процесу у сфері освіти сприяє формуванню егалітарної свідомості, вихованню особистості, вільної від гендерних стереотипів та упереджень за ознакою статі, здатної комфортно вписатись у концепцію демократичного суспільства [41, 53].

Важливий внесок у розробку концепції гендерного підходу в педагогічній освіті зробили: О. Вороніна (проблеми розробки теорії та методології гендерних досліджень, визначення їх місця в системі підготовки студентів), Л. Штильова (розробка методичних програм для вчителів з питань упровадження гендерної освіти та виховання), І. Кльоцина (шляхи гендерної соціалізації особистості з урахуванням вікових особливостей, розробка практикуму з гендерної проблематики для студентів з метою гендерних стереотипів) [16; 40; 90; 91]

Упровадження гендерного підходу в педагогічну освіту потрібно розуміти як розширення життєвого простору для розвитку індивідуальних здібностей і задатків кожної дитини, вивільнення мислення педагогів від статево-рольових стереотипів. Справжня рівність не передбачає нівелювання статі. В освітньому процесі враховується особливість життєвих інтересів і

психологічних відмінностей дівчаток та хлопчиків, а також далека від ідеальної гендерна ситуація в українському суспільстві [49, 476].

Гендерні дослідження становлять вагомий інтерес для педагогіки, зазначає А. Мудрик, тому що безпосередньо пов'язані з проблемою статево-рольової соціалізації людини, яка є «визначальною для особистісного розвитку» [57]. Для педагогів ця концепція цінна у зв'язку з орієнтацією на формування і затвердження політики рівних можливостей у процесі самореалізації людини, незалежно від статі, у всіх сферах життєдіяльності [90].

Фахівці, які займаються гендерними дослідженнями, поки що не опрацювали єдиного визначення гендерної педагогіки, але можна назвати одні з найуживаніших понять в науковій літературі.

Л. Смоляр визначає гендерну педагогіку як педагогічну систему, яка враховує волевиявлення двох соціальних статей – жінок і чоловіків у громадянському суспільстві як рівних у можливостях і правах з урахуванням їх гендерних інтересів і потреб [78, 406].

Гендерна педагогіка – це сукупність підходів, спрямованих на те, щоб допомогти дитині різної статі відчувати себе комфортно, успішно підготуватись до статево ролевої поведінки в сім'ї. Мета гендерної педагогіки – корекція впливу гендерних і сексуальних стереотипів на користь прояву і розвитку особистих нахилів індивіда. Основна ідея статевого підходу в освіті – в урахуванні специфіки впливу на розвиток юнаків та дівчат усіх факторів навчально-виховного процесу (зміст, методи навчання, організація студентського життя, педагогічне спілкування, набір предметів тощо). Гендерна педагогіка своєю сутністю приречена до постійного пошуку свого місця в трикутнику «культура – психологія – фізіологія» [83].

Розуміючи гендерну педагогіку як сукупність освітніх підходів, спрямованих на створення комфортних умов у початково-виховних закладах для соціалізації дітей, важливим складником якої є статева ідентифікація індивіда, Л. Вовк наголошує на значимості впровадження такої педагогіки в заклади освіти різних ланок [13, 16].

О. Цокур та І. Іванова визначають методологічні основи гендерної педагогіки, котрі включають в себе:

- аксіологію, як філософське вчення про матеріальні, культурні, духовні, моральні й психологічні цінності особистості, систему педагогічних поглядів, засновану на розумінні й утвердженні цінності особистості незалежно від статі;

- культурно-історичну теорію розвитку особистості, що визнає примат соціального над натурально-біологічним у психічному розвитку людини (Л. Виготський, О. Леонт'єв, О. Лурія та ін.);

- постмодерністські ідеї про конструктивістську природу культури, про статеву належність і сексуальність людини;

- ідеї соціологів і психологів про гендерну ідентичність як базову структуру особистості на всіх етапах її розвитку, про неперервність процесу конструювання й реконструкції гендера кожним індивідом протягом усього його життя, про природу стосунків молоді особистості і суспільства в процесі гендерної соціалізації.

- учення про андрогінію як умову ефективного розвитку й самореалізації особистості;

- педагогічну антропологію як філософську базу статевої соціалізації;

- положення про вплив статевого диморфізму на розвиток особистості в різні вікові періоди;

- положення про гендер як форму прояву соціальної ідентичності;

- положення про закономірності психосексуального розвитку й формування мотиваційної сфери особистості;

- соціокультурну теорію сексології та сексуальної культури;

- теорії чоловічої і жіночої сексуальності [85, 10].

Завдання розробки гендерної педагогіки полягають у тому, щоб, інтегруючи й переробляючи знання, отримані іншими науками про людину:

- пояснити природу гендерних стереотипів, показати їх історичну

зумовленість;

- проаналізувати роль вищої школи як соціального інституту в статевій соціалізації юнаків та дівчат, сприяти ліквідації дискримінації за статевою ознакою;

- проаналізувати проблему нормативної моделі і механізмів статевої соціалізації в сучасній сім'ї, здійснити теоретичний пошук її вирішення;

- виявити закономірності і методики педагогічного впливу викладача на гендерні ідентичності студентів, щоб у процесі педагогічної взаємодії, коригуючи вплив середовища, розширяти індивідуальні можливості самореалізації студентів;

- розробити програму і рекомендації з впровадження гендерного підходу в існуючу систему освіти, у підготовку педагогічних кадрів;

- реконструювати традиційні культурні обмеження розвитку потенціалу особистості, залежно від статі;

- виявити й обґрунтувати шляхи врахування в освітньому процесі психологічних відмінностей між студентами різної статі;

- розробити багатополюсну модель соціального конструювання статі, концентруючи увагу на реальних задатках і здібностях студентів будь-якої статі;

- довести значення гендерної парадигми для педагогічної теорії і практики вищої практики, накреслити шляхи її просування в освіту з метою створення гендерно-нейтрального середовища [86, 352].

Інтеграція гендерного компонента у безперервну педагогічну освіту, на думку багатьох сучасних зарубіжних та вітчизняних теоретиків, є одним із визначальних факторів упровадження гендерного підходу в роботу педагогічних закладів вищої освіти. На думку Л. Штильової, засвоєння і прийняття гендерної парадигми «сприятиме звільненню професійного бачення від статево-рольових стереотипів як специфічних та серйозних бар'єрів сприйняття особистості, допоможе сконцентрувати увагу на реальних задатках і здібностях студентів різної статі» [90, 63].

Окрім того, у Законі України про вищу освіту та в Концепції розвитку професійної освіти в Україні йдеться не тільки про професійне зростання громадян, а й про оновлення напрямів, змісту і форм навчання відповідно до потреб економічного та соціального розвитку України, становлення демократичного суспільства. У Законі України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків» йдеться про те, що «до навчальних програм вищих навчальних закладів, курсів перепідготовки кадрів включаються дисципліни, які вивчають питання забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків, та факультативне вивчення правових засад гендерної рівності на основі гармонізації національного і міжнародного законодавства» [67]. Аналогічні рекомендації представлені у Державній та обласній програмі з утвердження гендерної рівності в українському суспільстві. Окрім того у них йдеться про здійснення підготовки та перепідготовки кадрів для забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків у всіх сферах життєдіяльності суспільства шляхом проведення спеціальних курсів і занять», а також «розроблення для різних верств населення спеціальних просвітницьких програм з подолання гендерних стереотипів і формування гендерної культури [30].

Процитовані положення, у зазначених нормативно-правових документах та програмах, дозволяють зробити висновок, про те, що інтеграція гендерного компоненту у безперервну педагогічну освіту є не просто черговою модною тенденцією, а справді актуальним і перспективним кроком, здатним змінити політику освіти, трансформувати її в напрямі гуманізму через укріплення позицій толерантності і демократичності.

Різними аспектами гендерної освіти студентів займались Т. Говорун, Т. Дороніна, І. Кльоцина, В. Олійник, В. Приходькіна, С. Рожкова, Л. Штильова та ін. Проте, у цих працях недостатньо розроблений механізм упровадження гендерної парадигми у систему педагогічної освіти, що обумовило постановку мети і завдань роботи: розглянути і проаналізувати особливості включення гендерного компоненту у зміст курсів підвищення знань студентів закладів

вищої освіти; визначити основні проблеми, що перешкоджають інтеграції гендерних підходів у систему педагогічної освіти; окреслити головні напрями і форми роботи щодо реалізації політики гендерної рівності у сфері безперервної педагогічної освіти.

Процес інтеграції, за дослідженнями С. Котової-Олійник, гендерних підходів у зміст та організацію навчального процесу в деяких закладах вищої освіти країни, розпочався приблизно з 2006 року. Саме тоді стали викладатись курси гендерного спрямування для різних категорій слухачів курсів. Сьогодні у багатьох закладах вищої освіти Києва, Харкова, Дніпра, Львова, Одеси, Тернополя, Житомира, Луцька та в інших містах України впроваджені у навчальний процес курси гендерного спрямування, що забезпечують ознайомлення із гендерною теорією та практикою; діють гендерні лабораторії, науково-дослідницькі центри по вивченню гендерних студій, досліджень фемінності та маскулінності. Закономірно постає питання, наскільки ознайомлення із гендерною проблематикою у студентському віці здатне вплинути на формування егалітарної свідомості, ширше – на гендерний світогляд особистості? Адже особи студентського віку – вже сформовані особистості зі своїми цінностями, ідеалами, уподобаннями, переконаннями, що мають зазвичай досить стереотипний характер, тому важко піддаються переосмисленню, не дивлячись на ті переваги, які пропонує гендерний вимір буття [44, 218].

Зрозуміло, що робота над будь-якою новою справою супроводжується певними труднощами, усвідомлення яких важливе для їх успішного подолання. З одного боку, відсутність досвіду викладання курсів гендерного спрямування, неможливість застосування ряду методів та принципів гендерної освіти внаслідок ряду причин (зокрема, недостатня кількість навчальних аудиторій, які були переповненими слухачами курсів та ін.) дали про себе знати з самого початку. З іншого боку, нова тематика, яка для багатьох педагогічних працівників здавалась у певній мірі радикальною, не завжди адекватно сприймалась з огляду на психологічний супротив, що часто виникає, коли ми

зіштовхуємось з чимось новим і незвичним.

Не завжди розумілась потреба її впровадження у навчально-виховний процес освітніх закладів, не кажучи вже про велику місію у формуванні гендерної культури особистості, як необхідної передумови існування демократичного суспільства. Це можна пояснити тим, що більшість сучасних освітніх працівників відчули на собі вплив традиційної освіти, що пов'язана з традиціями есенціалізму та біологічного детермінізму, в основі яких лежить статево-рольовий підхід у вихованні особистості. Він залишається домінуючим у сучасній педагогіці. Тому самі викладачі досить часто є носіями патріархатних гендерних стереотипів і сексистських установок по відношенню до студентів. Окрім того, характерний для викладацької професії відомий «професійний консерватизм», утилітаризм у сприйнятті інформації та інші причини, що перешкоджають просуванню гендерної парадигми у світогляд і роботу освітян, потребували пошуку нових підходів у її впровадженні.

Значний акцент у викладанні гендерно-орієнтованих курсів став робитися на набутті гендерної компетентності педагогічними працівниками, що містить оволодіння знаннями, уміннями, навичками, а також мотиваційна сфера та відповідна діяльність.

Зупинимось детальніше на кожній складовій гендерної компетентності:

1. Знання сучасних тенденцій та проблем гендерного розвитку суспільства, законодавчих актів, які регулюють питання гендерної рівності, положень та сутності гендерного підходу, основ гендерної теорії (поняття про гендер, гендерні стереотипи та механізми їх дії, гендерні ролі, гендерну ідентичність тощо та їхнє місце у навчально-виховному процесі), особливостей гендерної соціалізації, принципів гендерної освіти, форм і методів гендерного виховання, питань гендерної компетентності та гендерної культури викладачів; усвідомлення ролі університету як центру формування гендерної культури молоді. Неабияку роль в оволодінні гендерними знаннями відіграє також гендерна самоосвіта «як набуття власного досвіду з гендерної збалансованості» [69].

2. Знання відслідковувати гендерні стереотипи і дискримінаційні установки до статі у своїй поведінці, у навчальній, художній та розважальній літературі, в засобах масової інформації; розпізнавати гендерні проблеми, поширювати гендерні знання шляхом використання адекватних методів, засобів тощо.

3. Навички діагностики рівня сформованості гендерної культури, здійснення гендерного аналізу, організації заходів на гендерну тематику тощо.

4. Спрямованість (мотиваційна сфера) особистості, представлена у структурі гендерної компетентності, виявляється у відповідних потребах, мотивах, цілях, як-от потреба захисту рівних прав і можливостей жінок та чоловіків, активна життєва позиція, мотивація досягнення, самореалізація, толерантність тощо).

5. Діяльність, спрямована на утвердження ідеї гендерної рівності. За умови, коли людина буде суб'єктом активної дії, вона матиме змогу самореалізуватися, бути вільною від стереотипних поглядів, реагувати на дискримінацію за ознакою статі, здатною до самостійного прийняття рішень .

С. Рожкова зазначає, що гендерна компетентність педагогічних працівників передбачає, у першу чергу, вміння керувати процесом гендерної соціалізації студентів та організовувати навчальний процес на основі ідеї гендерної рівності. Необхідним є застосування нових, гендерно-орієнтованих підходів у викладанні різних предметів та спецкурсів (наприклад, аналіз і коментування підручників, навчальних посібників, у яких містяться стереотипні уявлення про роль жінки і чоловіка в суспільстві; пропагування егалітарних моделей взаємовідносин між статями; включення в освітній процес діяльності, що сприятиме руйнуванню патріархатної гендерної системи орієнтація на «педагогіку співробітництва»; застосування інтерактивних технологій, котрі сприятимуть участі всіх і кожного/кожної у навчально-виховному процесі; рівне ставлення викладачів до студентів під час оцінки знань, заохочення і покарання та ін.), а також гендерна чутливість, якою мають володіти вчителі [69, 18].

О. Желєзняк визначає «гендерну чутливість» як здатність педагога сприймати, усвідомлювати і моделювати вплив вербальних, невербальних і предметних впливів соціального середовища, методів і форм роботи зі студентами у плані формування їх гендерної ідентичності, вловлювати й реагувати на будь-які прояви дискримінації за ознакою статі [33, 60].

Також, за словами авторки, у вивченні гендерної проблематики застосовуються принципи, розроблені російськими викладачками І. Кльоциною, Л. Штильовою, Н. Радіною такі як:

1. Орієнтація на співробітництво, що передбачає активне використання діалогу в навчальному процесі.

2. Розвиток особистісного потенціалу, завдяки якому основний акцент має бути зроблений не тільки на розвитку загальних здібностей слухачів (сфера інтелекту), а й на розвитку таких особистісних складових, як Я-концепція, мотиваційна та емоційна сфери особистості.

3. Єдність теорії та практики виявляється у залученні життєвого досвіду суб'єктів навчання. Гендерна освіта – це не тільки «процес, що навчає», а й «навчаючий досвід».

4. Принцип активності передбачає спонукання особистості до активного соціального життя на основі розширення її знань і можливостей. Освіта постає творчим процесом багатопланового особистісного розвитку, який проявляються в активному, діяльному житті людини. Варто зауважити, що зазначені принципи можна і варто застосовувати у закладах вищої освіти [33].

Але існує і ряд труднощів, котрі заважають повноцінному виконанню поставлених завдань та цілей, у вивченні гендерної проблематики. По-перше, відсутність професійного об'єднання експертів із гендерної проблематики з викладачів та методистів обласних інститутів педагогічної освіти. По-друге, недостатній рівень навчально-методичного забезпечення для здійснення гендерної освіти і просвіти працівників дошкільних навчальних закладів та загальних навчальних закладів, студентів та їхніх батьків. Програми, доступні навчальні посібники, підручники і методичні рекомендації, хрестоматії,

брошури, буклети, науково-популярні, просвітницькі публікації тощо, у яких би коректно і компетентно висвітлювалась гендерна тематика (а не псевдогендерні теорії і практики). По-третє, недостатня кількість годин для викладання гендерних курсів. По-четверте, недостатнє матеріально-технічне обладнання, кількість і забезпечення навчальних аудиторій для використання мультимедійних технологій та ін. проблеми [41, 56].

На прес-конференції «Гендерна освіта в Україні: досягнення, прогалини і виклики» причинами неефективності гендерної освіти в Україні було зазначено наступне: недостатність фінансування Державної програми з утвердження гендерної рівності в українському суспільстві; внаслідок дефіциту фінансових та кадрових ресурсів, малоефективна робота Міністерства освіти і науки щодо реалізації Державної програми з утвердження гендерної рівності в українському суспільстві, в якій заплановані заходи щодо інтегрування гендеру в освітній процес; відсутність єдиної і цілісної концепції гендерної освіти, внаслідок чого у текстах окремих програм не розрізняються, даються як синоніми терміни статево-рольове виховання, статево виховання і гендерне виховання; відсутність єдиної базової державної програми з гендерної освіти; велике різноманіття освітніх програм та методичної літератури призводить до того, що кожен викладає курси гендерного спрямування на свій розсуд; вищі учбові заклади зазнають дефіциту як учбових матеріалів, так і кваліфікованих кадрів для запровадження гендерної освіти.

Зрозуміло, що зазначені проблеми носять як об'єктивний, так і суб'єктивний характер. Їх подолання у системі освіти, зокрема й педагогічної освіти дозволить повною мірою реалізувати гендерний підхід у педагогіці, який науковці вже дано розглядають як одну з важливих складових особистісного підходу у вихованні та навчанні, умову створення сприятливого середовища для різнобічного розвитку особистості і реалізації її потенціалу.

Таким чином, гендерний компонент у системі педагогічної освіти постає як один із важливих принципів, покликаний змінити традиційний напрям виховних та освітніх дій у роботі педагогів. Він має стати складовою цілі,

спрямованої на створення більш рівноправного та демократичного суспільства, у якому задекларовані принципи у ряді нормативно-правових документів щодо гендерної освіти будуть не просто на папері, а справді у дії.

1.4. Особливості формування гендерної культури студентів закладів вищої освіти

На сучасному етапі розвитку освіти стає нагальним формування гендерної культури особистості як органічної частини гендерної соціалізації учнів. Реалізація цього завдання потребує великих зусиль, адже заклад вищої освіти і викладачі – основні носії традиційних патріархальних уявлень про роль і місце чоловіків та жінок у суспільстві. Формування гендерної культури особистості – це те завдання, неопосередкованому розв’язанню якого сприяє культурологічна освіта.

Сучасні дослідники (Н. Гапон, Т. Говорун, О. Кізь, О. Кікінежді, В. Кравець та ін.) стверджують, що гендерна культура в межах гуманітарних дисциплін і виховного процесу постає системою соціально-психологічних умов існування суспільства, яка сприяє становленню чоловіка та жінки як рівних соціальних істот [21, 78].

Цілеспрямоване формування гендерної культури розглядається Л. Вовк як гармонізація гендерних стосунків між дівчатами та хлопцями як представниками чоловічої та жіночої складової суспільства, які є рівноправними в можливостях самореалізації, самовираження, самоутвердження, виконання соціальних, навчальних ролей, незважаючи на різні фізіологічні, психологічні та індивідуальні особливості за допомогою впливу навчально-виховної діяльності вчителя на структурні компоненти досліджуваного соціального утворення [13, 57].

Перед кожним студентом і студенткою в системі вищої освіти ставиться мета всебічного й професійного розвитку його особистості, соціальної

компетентності й відповідальності, що вимагає формування в них якостей у співвідношенні з соціостатевою роллю та очікуваннями суспільства щодо поведінки жінок і чоловіків. Виховна робота зі студентською молоддю з урахуванням гендерного компонента є одним із найважливіших механізмів досягнення її ефективності. Прикінцевим результатом повинен бути достатній рівень сформованості в молоді гендерної культури. Зважаючи на це, спеціально організований процес гендерного виховання студентів зумовлений відбудовою демократичних відносин у житті самих студентів; змістом вищої освіти, адекватним формуванню гендерної культури; засвоєнням студентами гендерних відносин, соціальних цінностей у суспільній сфері життя, потреб, інтересів, форм діяльності, спричинених демократичним ладом і дією демократичних інституцій [10].

Розвиток гендерного мислення і виховання гендерної чутливості майбутнього фахівця є однією зі сторін гуманізації та гуманітаризації вищої школи і пов'язані з вирішенням проблем міжособистісної взаємодії, досягнення кар'єрного успіху і економічної стабільності суспільства. Все це висуває на передній план в підготовці майбутнього фахівця завдання по формуванню його гендерної культури [89, 218]

В. Смікал зазначає, що «формування гендерної культури – це питання про усвідомлення існування дискримінаційних норм поведінки чоловіка або жінки в суспільстві, впливу культури на формування і зміну традиційних гендерних стереотипів, норм поведінки щодо виконання ролей представниками чоловічої і жіночої статі в різних сферах життєдіяльності людей» [76, 227].

Процес формування гендерної культури передбачає розширення життєвого простору для розвитку індивідуальних здібностей і задатків кожного студента незалежно від статі, вивільнення мислення як викладачів так і студентської молоді від усталених гендерних стереотипів. Вивченню зазначеної проблеми приділяли увагу низка дослідників (І. Іванова, В. Кравець, П. Терзі О. Цокур та ін.). Разом із тим досліджуване питання потребує уточнення та систематизації.

Засвоєння гендерної культури є складним процесом взаємодії соціального оточення, сім'ї, які по-своєму впливають на індивіда залежно від його віку, освіти, етнотрадицій та звичаєвості. Родина і суспільство завдяки соціалізації перетворюють індивіда як біологічну істоту на істоту суспільну.

Одною із важливіших умов формування гендерної культури студентської молоді є певна настанова сім'ї на цілеспрямоване гендерне виховання своєї дитини, усвідомлення високої відповідальності за підготовку юнака або дівчини до дорослого життя. Зазначений процес можливий за рахунок використання батьками сучасного педагогічного досвіду, підтримки співпраці з навчальним закладом, викладачами, прослуховування спеціальних лекцій, читання літератури [85, 8].

Сформованістю гендерної культури студентської молоді є достатній рівень гендерної вихованості особистості, що характеризується її ґрунтовною обізнаністю з провідними гендерними поняттями (гендер, стереотип, гендерна рівність та ін.), а також із правилами міжстатевої взаємодії, виявленням постійної уваги і поваги до представників іншої статі, не принижуючи власну, орієнтацією на партнерські стосунки, вияв толерантності, самоорганізації і саморегуляції поведінки, прагнення до реалізації власних здібностей. При цьому необхідно орієнтуватися в гендерному вихованні на принципи особистісно орієнтованого підходу; стимулювати вияви гендерної чутливості; проводити гендерний аналіз змісту навчально-методичної літератури; упроваджувати факультативні спецкурси [12, 114].

Ефективність реалізації вищезазначеного забезпечують активні та інтерактивні методи й форми гендерної освіти та виховання (діалоги, диспути, сюжетно-рольові та ділові ігри, бесіди, кейс-стаді, мозковий штурм, метод дилем, метод вільних асоціацій і евристичних завдань, використання художньої літератури й матеріалів преси та ін.), психокорекційні заходи (конференції, семінари, тренінги, індивідуальна і рольова рефлексія, психотехнічні ігри й вправи, розбір конфліктних ситуацій), а також засоби етнопедагогіки.

Особливе значення для якісного формування гендерної культури

студентської молоді має високий фаховий рівень викладача, який у повному обсязі реалізовував би головні завдання навчально-виховного процесу – навчати й виховувати. Реалізація останніх передбачає виконання основних функцій викладача: навчальної (дидактичної), розвивальної та виховної.

Навчальною функцією передбачено, що викладач повинен передавати знання студентам, а в сучасному освітньому процесі – формувати в студентської молоді вміння здобувати знання самостійно, бути організатором процесу їх засвоєння.

Сутність розвивальної функції полягає у створенні сприятливих умов для розвитку творчого потенціалу студентів, їхнього саморозкриття, самоутвердження, самореалізації через творчість, у забезпеченні демократичних засад освітнього процесу, скоординованості його за цінностями, цілями, що втілюються в дидактично оформленій системі знань.

Виконувати виховну функцію викладача – це вміння трансформувати поставлені суспільством перед навчальним закладом цілі, конкретні педагогічні завдання – формування необхідних особистісних якостей у кожного студента. Виховна функція полягає в тому, щоб загальнолюдські цінності вкоренилися у свідомість і поведінку підопічних [14, 416-417].

Водночас професійна діяльність педагога визначається і рядом принципів:

- цілеспрямованістю гендерної освіти та виховання, що передбачає досягнення політики рівних можливостей для обох статей;
- зв'язком гендерної освіти та виховання з життям, перспективою побудови демократичного суспільства, цінністю якого є всебічний розвиток здібностей і талантів кожної особистості, її творча самореалізація в усіх суспільних сферах незалежно від статі;
- єдністю гендерної свідомості й поведінки, оскільки гендерна рівність існуватиме за умови, що кожен член суспільства, незалежно від віку й статі, діятиме на засадах взаємоповаги, взаєморозуміння, егалітарності;
- диференційованим та індивідуальним підходами до студентів, що

передбачає вимогу коректно діагностувати гендерні особливості юнаків і дівчат, урахувавши їхні особливості й рівень розвитку інтелектуальної, емоційної, мотиваційної й духовної сфер особистості;

– поєднанням педагогічного керівництва з ініціативою та самодіяльністю студентів, що вимагає створення педагогічної взаємодії на засадах особистісно-орієнтованого підходу;

– єдністю педагогічних вимог сім'ї, навчальних закладів та громадськості шляхом залучення молоді до активної суспільно корисної діяльності, що передбачає пом'якшення та подолання застарілих гендерних стереотипних уявлень усіх агентів гендерної соціалізації [27; 45; 92; 93 та ін.].

Основними умовами формування гендерної культури майбутніх педагогів В. Смікал вважає підвищення професійної компетентності викладачів щодо формування гендерної культури студентів, використання інтерактивних методів і форм гендерного виховання, мотивування самовдосконалення студентів та стимулювання самовиховання гендерної культури [76, 227].

Важливу роль у формуванні гендерної культури студентів відіграє гендерна позиція викладача. Педагог, який здійснює гендерне виховання, має демонструвати конструктивний зразок гендерної культури, тобто розвивати в собі якості гендерно коректної особистості. На основі досліджень можна змодельовати цілісний портрет гендерно коректного педагога. Для нього характерні прийняття гендерних ідей, паритетне мислення, високий рівень знань із гендерної теорії, демонстрація андрогінної моделі поведінки, орієнтація на індивідуальний розвиток студентів, висування однакових педагогічних вимог до студентів різної статі щодо навчання, культури поведінки, адекватне гендерне мовлення, демократизм, розширення гендерних знань студентів та спонукання їх до самоосвіти, створення сприятливих умов для вільного вираження гендерної позиції студентів, формування паритетного світогляду студентів тощо [76, 227-228].

Ефективними засобами формування гендерної культури студентства виступають соціально-педагогічний тренінг, рольова гра, дискусія, обговорення

типових і складних ситуацій в групі, практичні вправи, відеотренінг, моделювання ситуацій і т.д. Реалізація завдань формування гендерної культури студентства вимагає кардинальної зміни акцентів в професійно-педагогічній діяльності закладу вищої освіти як одного з провідних платформ гендерної соціалізації молоді. Це, зумовлює необхідність відповідної підготовки науково-педагогічних кадрів з метою придбання професійної компетентності щодо формування гендерної культури студентської молоді. Зокрема, мова йде про оволодінні і використанні ними спеціальних методик і технологій, що сприяють як виявлення гендерних особливостей студентів, моделювання освітнього простору на принципах гендерної рівності, розробці відповідних педагогічних стратегій, так і проведення моніторингу якості навчально-виховного процесу за критерієм його продуктивності в названому напрямку. Процес впровадження системи знань з гендерної освіти у вищих навчальних закладах може здійснюватися в чотирьох формах: навчальний предмет (підготовка і впровадження самостійних авторських програм спецкурсів з гендерної тематики); міждисциплінарна форма діяльності в рамках освітнього простору; організація позанавчальної діяльності (робота науково-практичних установ по гендерної освіти); організація студентського життя, що сприяє коректному гендерної поведінки [39, 132].

Процес формування гендерної культури сучасної студентської молоді, на погляд І. Калько, повинен зумовлюватися щонайменше трьома чинниками:

- відповідністю змісту соціально-гуманітарних дисциплін сучасному рівню розвитку наукових галузей з урахуванням гендерного компонента;
- урахуванням спеціального процесуального боку навчання (постійного гендерного аналізу навчальних програм і підручників із соціально-гуманітарних дисциплін відносно гендерного компонента); забезпечення гендерно орієнтованого освітнього середовища засобами періодичного підвищення гендерної грамотності та професійної компетентності педагогів і керівного складу навчального закладу (інформаційними технологіями та світовими Інтернет-ресурсами) щодо реалізації принципів гендерного підходу в

освіті;

– спрямуванням спеціально організованого процесу формування гендерної культури особистості в напрямі демократизації, гуманізації, гуманітаризації, диференціації та індивідуалізації (ознайомлення сучасної студентської молоді з нормами, цінностями та правилами міжстатевого спілкування, вільними від патріархатних гендерних стереотипів; розкриття соціально-психологічних і психофізіологічних особливостей жіночої та чоловічої статі, особливостей їхньої поведінки) [38, 236].

Проблема формування гендерної культури студентів може бути вирішена в контексті особистісно орієнтованої освіти. Процес її формування в студентській молоді правомірно й доцільно здійснювати в чотирьох формах, а саме через:

– навчальний предмет, зокрема шляхом упровадження в традиційні гуманітарні дисципліни авторських модулів із гендерної тематики або програм нових гендерних спецкурсів;

– міжпредметну форму діяльності студентів у межах освітнього простору;

– актуалізацію науково-дослідницької та позааудиторної виховної роботи (участь студентів у літніх гендерних школах і діяльності гендерних лабораторій, конкурсах і олімпіадах із проблем гендеру; дистанційне навчання при гендерних центрах; дослідна робота тощо);

– організацію дозвілля і студентського життя за принципами гендерної рівності тощо [81].

Водночас варто зазначити, що розвиток світової цивілізації в XXI сторіччі зумовлений складним і діалектично протирічним процесом глобалізації, який виявляється не лише в тенденціях до об'єднання, але й у трансформації культурних стереотипів мужності та жіночності, що призводить до порушення соціалізації чоловіків і жінок та, як наслідок, до соціальної дезадаптації. У цьому контексті виникає необхідність формування уявлень про взаємодію з представниками протилежної статі на основі егалітарних засад.

РОЗДІЛ 2

ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОЦЕСУ ФОРМУВАННЯ ГЕНДЕРНОЇ КУЛЬТУРИ СТУДЕНТІВ ЗАКЛАДІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ

2.1. Методика й процедура проведення дослідження процесу формування гендерної культури студентів

Експериментальне дослідження проводилось на базі Запорізького національного університету. У дослідженні брали участь 54 студента, що навчаються на другому-третьому курсах. Із них 26 осіб (11 хлопців та 15 дівчат) – студенти факультету соціальної педагогіки та психології, освітньо-професійна програма «Психологія» та 28 осіб (16 хлопців та 12 дівчат) – студенти факультету фізичного виховання, здоров'я та туризму освітньо-професійна програма «Фізичне виховання». Хлопці і дівчата факультету соціальної педагогіки та психології увійшли до експериментальної групи, а хлопці і дівчата факультету фізичного виховання, здоров'я та туризму – до контрольної групи.

На констатувальному етапі дослідження нами було визначено основні педагогічні умови формування гендерної культури у студентів закладу вищої освіти. Також було проведено перший діагностичний зріз.

Нами були обрані наступні методики для проведення дослідження.

1. Психодіагностична методика статево-рольового опису С. Бем.

Методика статево-рольового опису була запропонована Сандрою Бем для діагностики психологічної статі та виявлення андрогінності, маскулінності та фемінності особистості [7, 199]. В свою чергу, маскулінність являє собою типово чоловічі риси до яких можна віднести незалежність, наполегливість, домінантність, агресивність, самостійність, схильність до ризику, впевненість у собі. Фемінність, відповідно, відноситься до жіночих рис, де виділяються наступні: м'якість, сором'язливість, поступливість, чуттєвість, ніжність,

сердечність, здатність до співчуття та ін. Соціальні стереотипи фемінності менше відносяться статевої сторони особистості та успішності ділової кар'єри, але при цьому приділяють значну увагу емоційним аспектам. У відповідності з наявними представленнями індивід не обов'язково є носієм чітко вираженої психологічної маскулінності або фемінності. В особистості можуть бути на паритетних началах представлені наявні якості як маскуліного, так і фемінного типу. При цьому припускається, що у андрогіна ці риси представлені гармонійно та взаємодоповнююче. Вважається, що така гармонійна інтеграція маскуліних та фемінних рис підвищує адаптивні можливості андрогінного типу. Так більша м'якість, стійкість в соціальних контактах та відсутність різко виражених доміантно-агресивних тенденцій у спілкуванні ніяк не пов'язані зі зниженням впевненості в собі, а навпаки, проявляються на фоні збереження високої самоповаги, впевненості в собі та самосприйнятті.

Методика містить 60 тверджень (якостей), на кожне з яких особистість відповідає «так» або «ні», оцінюючи тим самим наявність або відсутність у себе названих якостей.

2. Q-сортування Б. Стефансона для дослідження окремих тенденцій поведінки у студентів.

«Q-сортування» – тестова методика призначена для вивчення уявлень про себе. Вона розроблена Б. Стефансоном в 1958 р. Тест може використовуватись при вивченні особливостей членів групи (в нашому випадку виступають студенти), при оцінці взаємовідносин та формуванні команди.

Для тестування пропонується таблиця в котрій містяться твердження або назви якостей особистості. Їх необхідно розподілити по групам від «найбільш характерних» до «менш характерних». Перевагою методики є те, що при роботі з нею особистість проявляє свою індивідуальність, тобто реальне «Я», а не «відповідність – невідповідність» статистичним нормам та результатам інших людей.

Методика дозволяє визначити шість основних тенденцій поведінки чоловіка в реальній групі: залежність, незалежність, комунікабельність,

некомунікабельність, прийняття «боротьби» або втеча від «боротьби».

Так, тенденція до залежності проявляється у внутрішньому стремлінні індивіда до сприйняття групових стандартів та цінностей (соціальних та морально-етичних).

Тенденція до комунікабельності засвідчує про контактність, стремління до емоційного проявлення в спілкуванні як в групі, так і за її межами. Тенденція до «боротьби» – це активне стремління особистості брати участь в груповому житті, добиватись більш глибокого статусу в системі міжособистісних взаємовідносин. В протилежність цій тенденції втеча від «боротьби» показує стремління піти від взаємовідносин, зберегти нейтралітет в групових конфліктах та суперечках, схильність до компромісних рішень.

Кожна з цих тенденцій має свою внутрішню та зовнішню характеристики, тобто може бути внутрішньо наявний індивіду, а може бути зовнішньою, своєрідною маскою, котра приховує справжнє обличчя людини.

3. Методика К. Томаса для простеження типових способів реагування в конфліктних ситуаціях: суперництво, співробітництво, компроміс, уникнення, пристосування. Визначення цих якостей дає змогу дослідити типові гендерні відмінності юнаків та дівчат, як представників різної статі.

За допомогою методик К. Томаса, американського соціального психолога, визначаються типові способи реагування на конфліктні ситуації. Можна визначити, наскільки студенти схильні до суперництва або співпраці в колективі (групі), прагнуть до виникнення компромісів, чи, навпаки, намагаються старанно загострити їх, а також оцінити адаптованість кожного студента групи до суспільної діяльності [68].

Кожне твердження даної методики належить до відповідного розділу (співпраця, суперництво, компроміси, уникнення, пристосованість). По кожному з цих розділів підраховується кількість відповідей та отримані кількісні оцінки порівнюються між собою для визначення найбільш необхідної форми соціальної поведінки студента в ситуації конфлікту, тенденції його

взаємовідносин в складних умовах.

Всі ці методики проводились у вигляді анкетування, як одного з основних емпіричних методів нашого дослідження.

Також для більш детального виявлення рівнів сформованості гендерної культури ми проводили бесіди з гендерної тематики: «Уявлення молоді про чоловічість та жіночість», «Яким є образ ідеальної жінки/чоловіка?», «Міжстатеві взаємини в суспільстві», «Права та обов'язки жінки та чоловіка», «Відношення юнаків та дівчат до обраної професії» та ін. Також ще одним важливим кроком нашого дослідження було проведення круглого столу на тему гендерних відносин у суспільстві. Так, студенти залучались до участі у дебатах, де кожен мав можливість висловити власні твердження щодо даної проблематики за обраними раніше темами. Зокрема, проблемні ситуації створювалися для того, щоб студенти чіткіше визначилися щодо різних стратегій гендерної ідентичності, а також виявив порушень статевої самосвідомості й неадекватної статево-рольової поведінки особистості.

Аналіз даних дозволив охарактеризувати рівні сформованості гендерної культури студентів контрольної та експериментальної груп.

Високий рівень гендерної культури передбачає достатній обсяг знань і уявлень про себе як представника певної статі, про свою роль, поведінку, якості. Студенти мають уявлення про сімейні ролі батька, матері. У них сформоване емоційно-позитивне ставлення до себе як до певного гендеру, до властивим гендеру стереотипам, соціальної ролі в сьогоденні і майбутньому, зовнішнім ознакам, інтересам, особливостям поведінки, виконанню в майбутньому сімейних ролей. Студентам з високим рівнем сформованості гендерної культури притаманне постійний прояв відповідної гендеру поведінки. Студентам із високим рівнем гендерної культури властиві такі особливості гендерної культури: усвідомлення фемінних і маскулінних якостей, гармонійне їх співвіднесення; адекватне оцінювання та критичне переосмислення існуючих гендерних стереотипів; визначення власного місця у системі міжособистісних

гендерних взаємовідносин; високий рівень гендерної компетентності щодо взаємовідносин із чоловіком/жінкою; первинне оприявлення гендерної чутливості у взаємовідносинах статей та осмислення позитивних і негативних сторін практичного втілення гендерних ідей; високий рівень рефлексії власної гендерної культури; моделювання адекватної гендерної позиції у світі (сприйняття статей як двох рівноцінних особистостей); андрогінні взаємовідносини із чоловіком/жінкою; прогнозування егалітарного типу власної майбутньої сім'ї, передача конструктивного гендерного досвіду майбутньому поколінню.

Середній рівень гендерної культури. Когнітивний компонент гендерної культури даних студентів характеризується невпевненістю в знаннях гендерних стереотипів, часткові знання та уявлення про свою гендерну роль, норми поведінки і відповідні гендерні якості. Вони усвідомлюють себе як особистість, але не завжди орієнтуються на відповідний статі образ. У студентів даного рівня простежується нестабільність у відношенні до стереотипів і бажання їх наслідувати, поведінка не завжди відповідає гендерним характеристикам, нестабільний прояв відповідних гендеру якостей у поведінці. Студентам, що мають середній рівень гендерної культури, властиві такі особливості гендерної культури: нерозуміння рівня розвитку фемінних і маскулінних якостей, невміння мислити гендерними категоріями; оприявлення в поведінці, думках патріархатних/матріархатних стереотипів; невміння чітко окреслити гендерну позицію через недостатній рівень гендерних знань та небажання трансформувати її; відсутність практичних навиків застосування гендерних знань на практиці; періодичне оприявлення в поведінці, думках ознак гендерної інтолерантності; оприявлення у взаємовідносинах із чоловіком / жінкою гендерної нечутливості; небажання здійснювати рефлексію гендерного «Я»; гармонійні, але гендерно не ідеальні взаємовідносини із чоловіком / жінкою; неусвідомлення можливості оприявлення гендерної нерівності у власній майбутній сім'ї, транслювання викривлених гендерних поглядів майбутньому поколінню.

Низький рівень гендерної культури. Студенти з низьким рівнем характеризуються фрагментарними уявленнями про себе, частковими уявленнями про гендерні стереотипи, свою гендерну роль, норми поведінки. Вони не володіють характеристиками гендерних стереотипів, вони не орієнтуються в динаміці зміни своєї і протилежної статі в минулому, сьогоденні і майбутньому. Поведінка не відповідає ціннісним гендерних характеристик. Студентам із низьким рівнем гендерної культури характерні такі особливості гендерної культури: відсутність потреби усвідомити власне гендерне «Я»; категоричне неприйняття гендерної концепції, деструктивне сприйняття протилежної статі, поява аморальних думок щодо побудови гендерних взаємовідносин; суперечливість гендерних поглядів, агресивна позиція у взаємовідносинах із протилежною статтю; відсутність гендерних знань, умінь, навичок для побудови конструктивних взаємовідносин із протилежною статтю, скептичне ставлення до ідеї гендерної рівності; здійснення гендерного насилля, дискримінації прав чоловіком/жінкою; неусвідомлення стереотипності гендерного світобачення, деструктивності у взаємовідносинах із протилежною статтю; деструктивність гендерної позиції (стереотипне сприйняття, інтолерантне ставлення до протилежної статі); дисгармонійних характер взаємовідносин із чоловіком/жінкою; апатія до характеру майбутніх взаємовідносин із особами протилежної статі; демонстрація небажаної гендерної моделі для наслідування.

Сутність формувального експерименту полягала в тому, щоб на основі визначених педагогічних умов сприяти становленню й розвитку у студентів, які увійшли до експериментальної вибірки, кожного з провідних компонентів структури гендерної культури – когнітивного, аксіологічного й дієво-практичного в їх єдності, оскільки саме ці компоненти за дослідженнями багатьох вчених (Н. Безносько, С. Вихор, П. Терзі, Н. Шинкарьова та ін.) є основними складовими гендерної культури. Кожен з цих компонентів відрізняється один від одного та має окрему характеристику.

Когнітивний компонент, характеризується тим, що забезпечує знання

поняттєво-термінологічного апарата й розуміння основних ідей гендерної теорії; наявність адекватних уявлень щодо діапазону ролей, обов'язків і норм маскулінності/фемінності в історичній ретроспективі й у сучасному суспільстві. Аксіологічний компонент – забезпечує визнання доцільності ідей гендерної рівності, цінності кожної особистості і її самореалізації незалежно від статевої належності; орієнтація на забезпечення рівності можливостей і участі представників жіночої й чоловічої статі в публічній і приватній сферах життя. Та останній – дієво-практичний, забезпечує прояв поваги до особистості, незалежно від її статевої належності й виразності рис маскулінності/фемінності; толерантність у взаємодії з людьми різної спрямованості їхньої гендерної ідентичності; демонстрацію досвіду егалітарної поведінки з людьми протилежної статі в різних ситуаціях.

Суттєвою характеристикою особистості студента є його поведінка під час навчальної діяльності, вміння контактувати і взаємодіяти з іншими студентами, дотримуватися групових норм і правил. Оскільки процес відносин особистості й групи є надзвичайно складним, для їх розуміння й оцінювання важливі як властивості особистості, такі як темперамент і характер, так і сама специфіка діяльності, спеціалізації в навчальному закладі.

Особистість, будучи суб'єктом взаємодії соціального життя, займає певну позицію в соціальному середовищі, виявляє оцінне, вибіркоче ставлення до людей, що її оточують. Вона зіставляє, порівнює й обирає осіб для взаємодії і спілкування, враховуючи можливості конкретної групи, власні потреби, інтереси, установки, досвід, які в сукупності становлять конкретну ситуацію життєдіяльності особистості [44]. Тому студент не залежно від статі, перебуваючи в певному університеті, групі, буде підлаштовуватись під неї, використовуючи соціально-психологічні стереотипи поведінки. В даному випадку статєва приналежність буде лише за зовнішніми ознаками розмежовувати та відділяти особистість в суспільстві.

Адже особливою соціальною групою, що найбільш повно привласнює і репрезентує гендерні відносини, є студенти. Студентський вік –

завершальний період статевого розвитку, формування сексуальних орієнтацій, розширення міжособистісних контактів, професійного самовизначення, усвідомлення вибору певної лінії статевої поведінки. Це вік переоцінки цінностей і мотивації поведінки, центральний період визначення якостей характеру та інтелекту. Саме на нього припадає досягнення стабільності та піку більшості психічних функцій, усталення світогляду, етичних та естетичних поглядів на основі синтезу знань, життєвого досвіду, самостійного розуміння і практичних дій.

2.2. Педагогічні умови формування гендерної культури студентів закладів вищої освіти

Важливим завданням при вивченні процесу формування гендерної культури студентів – є визначення основних педагогічних умов, котрі сприяють розвитку даного процесу. На основі багатьох гендерних досліджень, котрими займались С. Вихор, Т. Говорун, О. Желєзняк, В. Кравець, О. Остапчук, П. Терзі та ін., можна виділити та охарактеризувати своєрідні педагогічні умови формування та розвитку гендерного виховання студентства та гендерної культури, загалом.

Педагогічні умови – категорія, що визначається як система певних форм, методів, матеріальних умов, реальних ситуацій, що склалися об'єктивно чи суб'єктивно створених, необхідних для досягнення конкретної педагогічної мети [62, 71].

Педагогічні умови є компонентом педагогічної системи, який відображає сукупність можливостей навчального й матеріально-просторового середовища, впливає на особистісно-дієвий аспект цієї системи, забезпечуючи її ефективне функціонування та розвиток [13, 58].

Наприклад, на думку О. Остапчук, процес гендерного виховання студентів буде ефективним за таких педагогічних умов:

- включення гендерного компоненту у фахові дисципліни;
- розробка та впровадження спецкурсу із гендерної тематики;
- залучення майбутніх соціальних педагогів до участі в діяльності Центру гендерної освіти;
- включення гендерного компонента до педагогічної практики студентів – соціальних педагогів [64].

Щодо першої педагогічної умови, зазначимо, що дисципліни циклу професійної та практичної підготовки студентів мають широкі можливості щодо включення гендерного компонента, оскільки на заняттях здійснюється аналіз соціальної структури суспільства, обґрунтовуються основні етичні принципи (рівність, толерантність, антидискримінаційність), розглядаються проблеми клієнтів, методики й технології роботи з вразливими групами населення, з'ясовуються особливості надання допомоги сім'ям, відбувається ознайомлення із зарубіжним досвідом тощо. Проаналізуємо дисципліни, які входять до навчального плану підготовки бакалавра із психології, на предмет наявності можливостей для включення гендерного компонента.

Так, наприклад Т. Голованова вивчаючи чинники забезпечення гендерної рівності студентів у соціально-педагогічній роботі закладів вищої освіти стверджує, що курси «Педагогіка», «Теорія та історія соціального виховання» дозволяють проаналізувати підходи до виховання осіб різної статі в різні історичні періоди, ознайомитися із досвідом роботи представників певної епохи в даному напрямку; засвоїти методологічні основи педагогіки, вивчити принципи, методи, засоби, прийоми, закономірності, форми навчання та виховання, що становлять базу для практичного досвіду. Предмет «Етика соціально-педагогічної діяльності» покликаний ознайомити студентів з основними положеннями професійної етики, співвіднести особисті та моральні якості майбутнього спеціаліста соціально-педагогічної сфери [23]. Можна акцентувати увагу на тому, що принципи соціальної роботи тісно пов'язані з ідеєю гендерної рівності. Під час вивчення дисципліни «Соціальна педагогіка» студенти отримують концептуальні знання про соціально-педагогічну

діяльність як професію, законодавчі засади роботи соціального педагога, фактори соціального формування особистості, принципи й методи соціально-педагогічної діяльності тощо. Усвідомлення цих питань студентами позитивно позначиться й на розумінні гендерної тематики [23].

Професійна діяльність соціального педагога, на думку Т. Голованової пов'язана із сімейним вихованням та взаємодією з батьками учнів як у плані впровадження різних форм соціально-педагогічної допомоги родині, так і в плані його корекції та педагогічної освіти батьків. Ресурси дисциплін «Педагогіка сімейного виховання», «Соціальний супровід сім'ї» безпосередньо стосуються питань відповідального батьківства, специфіки виховання осіб різної статі, допомоги різним типам сімей з метою збереження, відновлення їхніх функцій, захисту та реалізації прав членів сім'ї в родині та прав сім'ї в суспільстві. Курс «Основи профорієнтаційної роботи» створює передумови для аналізу особливостей професійного становлення чоловіків і жінок, ідентифікації випадків трудової дискримінації та оволодіння способами поведінки в такій ситуації, розвитку навичок упевненої поведінки тощо [23].

Оскільки викладач дбає про професійне самовизначення студентів, то врахування гендерного компонента при проведенні профорієнтаційної роботи допоможе зробити її більш ефективною: необхідно розкривати суть професії, ознайомлювати молодь із професіограмами різних видів професій, гендерною проблематикою у сфері зайнятості (дискримінаційні процеси при наймі на роботу, в оплаті праці, при скороченні персоналу, при просуванні на посадах, у підвищенні кваліфікації). Доцільно зауважити, що чоловіки й жінки однаково успішно можуть справлятися із професійними обов'язками, а професійна реалізованість – важливий компонент у структурі досягнень як чоловіка, так і жінки.

На нашу думку, гендерну складову при вивченні курсу «Технології надання соціально-психологічної допомоги» можна реалізувати, розглядаючи зміст та організацію дозволених соціально-психологічних заходів із різними

групами населення. Цей предмет сприяє формуванню умінь підготовки та проведення соціально-психологічних заходів з урахуванням гендерного компоненту, вихованню гендерної чутливості, зокрема при організації та проведенні консультування.

У межах курсу «Основи соціалізації особистості» доцільно розглянути поняття «гендерна соціалізація», простежити вплив різних агентів на процес гендерної соціалізації, проаналізувати наслідки традиційної гендерної соціалізації для жінок (міф про «головне призначення» жінки; страх успіху; феномен «скляної стелі»; комплект 3 в 1; подвійна завантаженість жінок; зовнішність жінок і вимоги до неї; насильство над жінками) та чоловіків (лідерство, суперництво; норма успішності/статусу; норма розумової твердості; норма фізичної твердості; норма антижіночності; норма емоційної твердості (за Ш. Берн), розглянути можливості гендерно-чутливої соціалізації [8, 125].

У межах навчального предмету «Права і свободи людини і громадянина в Україні» розглядаються зміст і напрямки соціальної політики держави, аналізуються соціальні проблеми в Україні, причинами яких є неврахування гендерного підходу та поширення гендерних стереотипів, що деструктивно впливають на суспільне життя (фемінізація безробіття, низький рівень представництва жінок у владних органах, чоловічий суїцид як наслідок неможливості відповідати суспільному еталону маскулінності, розірвання шлюбу з причини психофізичного перевантаження жінок тощо).

Особливу увагу варто звернути на розробку соціальних програм з урахуванням гендерного підходу. У межах дисципліни «Основи психологічного консультування» гендерні аспекти можна розглядати при розгляді проблем насилля, організації допомоги потерпілим від торгівлі людьми, роботі з різними категоріями клієнтів тощо. Гендерна проблематика пронизує весь дискурс такого предмету, як «Етика і психологія шлюбних взаємин». Логіка і структура курсу «Психологія конфлікту» дозволяє звернути увагу на закономірності міжособистісної взаємодії та перцепції, параметри міжособистісних стосунків, труднощі та дефекти спілкування, фактори

ефективного спілкування.

Отже, послідовність та системність у наповненні фахових дисциплін гендерним компонентом забезпечить розуміння майбутніми психологами гендерних питань, сприятиме розвитку професійно-важливих якостей (емпатія, толерантність, асертивність). Водночас очевидно, що за умови невикористання ресурсів названих дисциплін у напрямку гендерної просвіти створюються передумови для подальшого культивування гендерних стереотипів або нівелювання ролі гендерного фактору у суспільному поступі.

Так, реалізація першої педагогічної умови – гуманітаризація професійної підготовки студентів шляхом інтеграції гендерних досліджень у зміст навчальних дисциплін, передбачає оновлення навчальної інформації з курсів «Психологія конфлікту», «Педагогіка», «Психологія особистості», «Політична психологія», «Педагогічна психологія» за рахунок уведення тем з гендерної проблематики, які розкривають понятійний та концептуальний апарат гендерної теорії, ознайомлюють студентів з гендерним правом, проблемами гендерної політики, демократії й соціалізації, сутністю й спрямованістю жіночого руху, здобутками гендерної педагогіки та психології, особливостями врахування фактору гендера у конфлікті.

У межах викладання означених вище навчальних дисциплін, на нашу думку, буде відбуватися ознайомлення студентів з: реальними національними потребами створення гендерних стратегій і механізмів їхнього втілення; змістом, напрямками й темпами проведення гендерної політики й визначення її співвідношення з платформою поліпшення становища жінок; осмислення особливостей національних підходів до гендерних перетворень у різних країнах, а також їхнього узгодження з гендерною концепцією, викладеної в міжнародних документах; міжнародним досвідом гендерних перетворень; вітчизняним досвідом державного забезпечення рівності жінок і чоловіків.

Аналізуючи педагогічну умову щодо розробки та впровадження спецкурсу із гендерної тематики в систему вищої освіти, Л. Кобелянська

говорить, що «це дозволить підготувати спеціалістів, готових працювати не тільки із абстрактними представниками людства, але з реальними чоловіками і жінками та враховувати їх реальні потреби і проблеми» [41, 52].

Отже, реалізація другої педагогічної умови – педагогічна підтримка становлення гендерної ідентичності юнаків і дівчат періоду студентської юності, що відповідає їхній біологічній статі, яка має здійснюватися у експериментальній групі студентів, відбувається впродовж викладання спецкурсу «Культура гендерних відносин». Реалізація цієї педагогічної умови здійснюється з урахуванням особливостей становлення когнітивного, аксіологічного й дієво-практичного компонентів гендерної ідентичності юнаків і дівчат періоду студентської юності.

Запропоновані групові й індивідуальні форми роботи будуть сприяти усвідомленню студентами не тільки системи знань щодо особливостей своєї гендерної ідентичності, але й виробленню й тренуванню навичок позитивної статево-рольової й егалітарної поведінки з представниками своєї та протилежної статі в різних ситуаціях навчально-професійної діяльності й приватного життя.

Провідними методами навчання студентів можуть бути пояснювально-ілюстративний, проблемно-пошуковий, інтерактивний та ін., що відповідно вимагає створення спеціальних навчально-виховних ситуацій (проблемних, ігрових, сюжетно-рольових, імітаційних і таке інше), які будуть спонукати студентів до пізнання сутності й особливостей власної гендерної ідентичності, а також пошуку ефективних способів саморегуляції своєї статево-рольової поведінки. Зокрема, проблемні ситуації створюються для того, щоб студенти чіткіше визначилися щодо різних стратегій гендерної ідентичності, а також виявив порушень статевої самосвідомості й неадекватної статево рольової поведінки особистості. Для цього студенти мають залучатися до участі у дебатах (наприклад, з таких тем: «Заклад вищої освіти – це місце для приємних егалітарних взаємин з однолітками або ризику й виживання?», «Чи варто радіти або засмучуватися, що Ви як майбутній психолог представник жіночої

(чоловічої) статі?», «Які радощі й небезпеки студентської вечірки?» і таке інше).

Студентам пропонується навести певні епізоди чи сюжети з гендерної проблематики, які іноді розігруються на семінарських та практичних заняттях засобами драматизації або стають предметом візуалізації. Крім того, в якості завдань для самостійної роботи студентам пропонуються такі, які спрямовані на діагностування стратегій їхньої гендерної ідентичності, осмислення особливостей останньої та розробку проектів щодо самовдосконалення своєї чоловічої/жіночої особистості. Для цього використовуються тести Р. Амтхануера, Е. Генкіна, що будуть сприяти звільненню від застарілих гендерних стереотипів (наприклад, тести «Що забезпечує більшого щастя: робота або особисте життя?», «Добре це чи погано, коли чоловік у родині господар?» і ін.). Спонукаючи студентів до щоденних спостережень за представниками обох статей різного віку в ситуаціях професійної, суспільної та індивідуальної життєдіяльності, а також залучаючи їх до гендерного аналізу різних парадоксів, які мали місце у житті жінок і чоловіків, проведення відповідних аналогій, можна створювати ситуації для осмислення дівчатами і юнаками міри відповідності своїх гендерних стереотипів загальноприйнятим нормам, а також для глибшого пізнання ними особливостей своєї жіночої/чоловічої індивідуальності.

Реалізація третьої педагогічної умови – врахування у системі навчально-виховної роботи статевої особливості студентської молоді, може відбуватися переважно в позааудиторний час шляхом активізації виховної роботи кураторів академічних груп зі студентами з метою вдосконалення гендерного виховання їхньої особистості та сексуальної просвіти. Для цього рекомендується проводити виховні заходи (наприклад, «Ми всі різні, але рівні», «Гендерна рівність – що це і для кого?», «Гендер – це цікаво!» та ін.) що передбачають низку цікавих форм роботи кураторів зі студентами, спрямовану не тільки на самопізнання ними своїх гендерних характеристик, усвідомлення цінності чоловічої та жіночої індивідуальності, ознайомлення з сутністю гендерних

стереотипів, але й на самовиховання якостей, які сприяють гармонізації статевої самосвідомості дівчат і юнаків та виробленню позитивних – егалітарних стосунків між ними.

Забезпечуючи платформу довіри студентів до викладачів, деканату й органів студентського самоврядування, куратори мають намагатися принципово змінити характер своєї взаємодії зі студентами. На мікрорівні, у безпосередньому або опосередкованому (наприклад, через письмові звернення) спілкуванні зі студентами різної статі куратори, вивчаючи гендерні особливості студентів, можуть намагатися конкретизувати питання щодо студентів, етикету й цінностей взаємодії чоловіків і жінок, які домінують в різних сферах суспільства. При цьому, організовуючи виховний захід, куратори мають відмовитися від практики навішування ярликів («Усі чоловіки (жінки) ...»), схематизму мислення й стереотипного сприйняття образу людини. У своїй практиці спілкування зі студентами вони, поважаючи їхню особистість незалежно від статі, виявляючи максимальну повагу до індивідуальних проблем дівчат і юнаків, мають демонструвати ввічливість, коректність, шанобливість, стриманість, високу культуру спілкування, здійснюючи пошук найкращих зразків егалітарних контактів з ними. В організації виховної діяльності кураторів зі створення полікультурного середовища спілкування студентів різної статі варто застосовувати інноваційні та інтерактивні форми й методи роботи, які, з одного боку, будуть сприяти активізації пізнавального інтересу юнаків і дівчат до проблеми діалогу маскулінної, андрогінної та фемінної культур, а з іншого – формуванню їх гендерної культури на основі прийняття ідеї гендерної рівності і відмови від застарілих патріархатних стереотипів щодо ролі і місця жінки в суспільстві. Тому куратори при проведенні виховних заходів зі студентами мають широко використовувати різноманітні види дискусій, ситуаційно-рольових ігор, ігор-драматизацій, «мозкових атак», гендерних тренінгів і т. ін.

Отже, реалізація зазначених педагогічних умов потребує послідовності й системності. Їх ефективність забезпечується єдністю якісного змісту,

відповідних (інтерактивних) форм і методів організації навчального процесу, практичною цінністю, і найголовніше – дотриманням засадничих принципів (чутливість до різноманіття, взаємна повага, толерантність).

2.3. Результати дослідження процесу формування гендерної культури студентів закладів вищої освіти

На констатувальному етапі дослідження маємо наступні результати.

На першому етапі дослідження за методикою С. Бем було отримано результати про вираженість у студентів різної статі показників фемінності – маскулінності – андрогінності, які представлені в табл. 2.1.

Таблиця 2.1

Розподіл показників фемінності–маскулінності–андрогінності у хлопців і дівчат контрольної та експериментальної груп (за методикою С. Бем)

Показники	Експериментальна група		Контрольна група	
	хлопці	дівчата	хлопці	дівчата
Маскулінність	54,5%	20,0%	62,5%	25,0%
Фемінність	18,2%	53,3%	12,5%	50,0%
Андрогінність	27,3%	26,7%	25,0%	25,0%

З таблиці 2.1 видно, що на цій вибірці студентів (як у експериментальній так і у контрольній групі) серед дівчат мають місце фемінні якості (53,3% і 50,0%), а у хлопців – маскулінні (54,5% і 62,5%). Лише показники андрогінності не мають суттєвих відмінностей (27,3% і 25,0% у хлопців та 26,7% і 25,0% у дівчат).

При аналізі проведеного анкетування можна чітко визначити позиції як хлопців, так і дівчат обох груп. Як наслідок, у більшості хлопців виражена стійка позиція до захисту своїх власних інтересів, віра в себе, незалежність від інших, наполегливість у життєвих вчинках та намірах, здатність швидко

приймати рішення та ризикувати в тій чи іншій ситуації задля досягнення успіху. Більшість хлопців проявляє неабияку зацікавленість бути лідером та мати певну владу над іншими, і при цьому покладатися тільки на себе. Не виключенням є показ своєї індивідуальності, амбіційності та мужності.

Щодо дівчат, то тут маємо дещо іншу ситуацію, але не виключенням є такі маскулінні риси як віра в себе, здатність захищати власні інтереси та схильність до лідерства. У всіх інших питаннях можна сказати, що дівчата характеризуються життєрадісністю, сором'язливістю, ніжністю, вірністю, жіночністю, чуйністю, вмінням піклуватись про людей, щирістю, вміння дружити та ін.

Щодо категорії андрогінності, то за результатами анкетування суттєвої відмінності між юнаками та дівчатами не виявилась. Хоча у кожному по своєму андрогінність виражена на достатньому рівні. Оскільки андрогінність, як зазначалось раніше, є поєднанням як маскулінних так і фемінних рис і в нашому випадку є наявною у представників обох статей. Адже в процесі обробки даних, простежується своєрідна властивість дівчат, окрім притаманних фемінних рис, визначати себе сміливими, сильними, здатними до лідерства, а в деяких випадках навіть агресивними та самовпевненими. А серед юнаків не є виключенням визначення в себе фемінних рис, як от теплота та сердечність, надійність, сором'язливість та ін.

Ці результати дослідження показали, що фемінність характеризується експресивністю, залежністю, прийняттям інших. Маскулінність вказує на агресивність, емоційну холодність, самовпевненість, завищену самооцінку

Хлопцям з яскраво вираженим маскуліним типом притаманна сила, жорсткість у поведінці, відповідальність за свої дії та вчинки; дівчатам властива чутливість, ніжність, проте вони більш схильні до зовнішнього впливу, який має місце в спілкуванні.

За методикою Q-сортування у контрольній та експериментальній групах нами отримано наступне (таблиці 2.2).

Таблиця 2.2

Результати дослідження за методикою Q-сортування

Основні категорії якостей	Експериментальна група		Контрольна група	
	хлопці	дівчата	хлопці	дівчата
Залежність	9,1%	13,3%	6,3%	16,7%
Незалежність	27,3%	20,0%	31,2%	25,0%
Комунікативність	27,3%	26,7%	25,0%	33,3%
Некомунікативність	9,1%	6,7%	6,3%	-
Прийняття боротьби	9,1%	20,0%	12,5%	16,7%
Втеча	18,2%	13,3%	18,7%	8,3%

Як видно з таблиці 2.2, обидві групи продемонстрували однакову тенденцію до комунікативності, що може свідчити про те, що для обох груп не останню роль відіграє академічна група, університет. Хоча в той же час певна кількість досліджуваних в обох вибірках показала однакову кількість по параметру незалежності (окрім хлопців у контрольній групі). Це є свідченням того, що окрім академічної групи, в цих досліджуваних є референтні групи поза університетом, які теж мають велике значення. Проте, дівчата більш прив'язані до своїх одногрупників і тому для них цілком нормально приймати боротьбу, бути більш вільними у спілкуванні. Власне в дівчачих студентських колективах більше розповсюджені певні ритуали та звичаї, наприклад, подарунки на свята, на дні народження, групові виїзди, екскурсії тощо. Також такий результат є наслідком того, що дівчата більш гнучкіші у спілкуванні, ніж хлопці, їм більш властиво брати на себе відповідальність за позааудиторне життя колективу. Значущим є те, що для дівчини-студентки важливим є демонстрація жіночності, вона може реалізувати себе в академічному колективі як емоційний лідер, незалежно від навчальної успішності та соціального визнання.

Відмінності у стратегіях поведінки в конфліктних ситуаціях між контрольною та експериментальною групою та між хлопцями і дівчатами (за методикою К. Томаса) представлено у таблиці 2.3.

Таблиця 2.3

Поведінка студентів в конфліктних ситуаціях

Стратегії поведінки	Експериментальна група		Контрольна група	
	хлопці	дівчата	хлопці	дівчата
Суперництво	18,2%	33,4%	18,7%	33,3%
Співпраця	27,3%	13,3%	25,0%	8,3%
Компроміс	36,4%	13,3%	37,5%	16,7%
Уникнення	9,1%	20,0%	12,5%	25,0%
Поступливість	9,1%	20,0%	6,3%	16,7%

При вивченні особливостей стратегії поведінки в конфліктах, виявилось, що при вирішенні конфліктів дівчатам обох груп притаманна стратегія суперництва (33,4% та 33,3%) і в той же час уникнення (20,0% і 25,0%), поступливості (20,0% і 16,7%). Це обумовлено певним страхом втратити свій статус та вагомість, показати свої справжні якості, такі як сентиментальність, поступливість, типову «жіночу слабкість». Тобто дівчата обирають традиційний поведінковий сценарій суперництва в певному колективі і таким чином намагаються діяти наперекір своїм природним якостям, демонструючи жорсткість, агресію. Наприклад, на семінарах чи конференціях, дівчата схильні відстоювати свої погляди, боротися за отримання кращої оцінки. Поряд із цим, для представників жіночої статі важливі деталі, такі як емоційний фон, причина та наслідок конфлікту, позитивні моменти, тому дівчата обирають стратегію поступливості більше ніж хлопці, оскільки у хлопців поступливість виявлена лише на 9,1% і 6,3%.

Цікавим було виявлення того, що хлопці як контрольної так і експериментальної груп (таблиця 2.3), на відміну від дівчат, у конфліктній ситуації більш схильні до стратегій компромісу (36,4% і 37,5%) та співпраці (27,3% і 25,0%). Таким чином, це говорить про те, що хлопці орієнтовані на команду, на загальноприйнятую думку, дівчата ж розраховують на себе, на свої переживання та прагнення, тобто дівчині важко розмежовувати особисте та

професійне на відміну від хлопців.

Після проведення бесід з гендерної тематики зі студентами обох груп та круглого столу нами були визначені рівні сформованості гендерної культури досліджуваних (табл. 2.4).

Таблиця 2.4

Рівні сформованості гендерної культури у студентів
(констатувальний експеримент)

Рівні сформованості гендерної культури	Експериментальна група		Контрольна група	
	хлопці	дівчата	хлопці	дівчата
Високий рівень	-	-	-	8,3%
Середній рівень	54,6%	60,0%	56,3%	58,3%
Низький рівень	45,4%	40,0%	43,7%	33,4%

З таблиці 2.4 видно що більшість студентів як експериментальної так і контрольної груп знаходяться на середньому рівні сформованості гендерної культури (54,6% і 56,3% – хлопці та 60,0% і 58,3% – дівчата). В той же час високий рівень сформованості гендерної культури виявлено лише у однієї дівчини з контрольної групи.

Таким чином, за результатами констатувального експерименту ми можемо дослідити основні педагогічні умови, котрі сприяють формуванню гендерної культури студентів закладу вищої освіти та виявити шляхи їх реалізації в навчальному процесі.

На наш погляд, підвищення ефективності виховання культури міжстатевих стосунків у студентів закладів вищої освіти забезпечується дотриманням таких педагогічних умов: гуманітаризація професійної підготовки студентів шляхом інтеграції гендерних досліджень у зміст навчальних дисциплін; педагогічна підтримка становлення гендерної ідентичності юнаків і дівчат періоду студентської юності, що відповідає їхній біологічній статі; врахування у системі навчально-виховної роботи статевих особливостей студентської молоді.

Визначення саме цих педагогічних умов зумовлена результатами проведеного нами дослідження та передовим досвідом значної кількості науковців.

З нашого боку були реалізовані ті педагогічні умови, які містили в собі оновлення навчальної інформації завдяки уведенню спецкурсу «Культура гендерних відносин», мета та завдання якого розкривали понятійний та концептуальний апарат гендерної теорії, ознайолювали студентів з гендерним правом, проблемами гендерних відносин та гендерним вихованням в процесі навчання та впровадження кураторами виховного заходу «Ми всі різні, але рівні».

У вивченні курсу та проведенні виховного заходу брали участь студенти, які увійшли до експериментальної групи.

Проведення програми відбувалося переважно в позааудиторний час шляхом активізації виховної роботи кураторів академічних груп зі студентами з метою вдосконалення гендерного виховання їхньої особистості та міжстатевої просвіти. За основу був взятий матеріал, опрацьований на базі періодичних статей та публікацій, де яскраво висвітлюються важливі питання виникнення та розвитку гендерної теорії. Впровадження в процес навчання розробленого нами курсу «Культура гендерних відносин», можна пояснити наступними науковими твердженнями та власними міркуваннями.

По-перше, дуже важливою складовою соціального виховання є формування гендерної ідентичності як одного з різновидів соціальної ідентичності загалом. Гендерна ідентифікація, на думку В. Абраменкової, є поняття приналежності до статі в соціальному контексті. В діяльності та спілкуванні виявляються статево-рольова позиція, відповідні статі ціннісні орієнтації, котрі утворились в даній культурі [2].

Гендерна тематика є своєрідно новим напрямом в освіті, а формування гендерної культури – актуальна проблема сучасності. Зараз актуальне для молоді питання про значення та місце власної особистості в суспільстві не є виключенням і несе з собою прагнення пізнати його глибше. Дуже багато

освітніх центрів як зарубіжних країн, так і нашої держави займаються інтенсивним розвитком процесу інтеграції гендерного виховання студентства.

Встановлено, що культура міжстатевих стосунків – це структурний компонент загальної культури, форма усталеної для даного суспільства статевої поведінки, яка визначає готовність суб'єктів до певного типу міжстатевих взаємодій. Сутність поняття «міжстатеві стосунки» полягає у вираженні зв'язків, які встановлюються між особистістю та іншими людьми (своєї та протилежної статі), а також різними сторонами оточуючого світу і які, торкаючись сфери потреб, переконань і вчинків, впливають на її поведінку.

Метою програми є формування статевого самопізнання особистості, взаємної толерантності статей, надання психолого-педагогічної підтримки в прийнятті та засвоєнні гендерних ролей.

Форма занять – лекції та нестандартний семінар: бесіда в колі з елементами тренінгу, ділова гра, турнір-вікторина та ін. Контроль знань, як такий, відсутній, що не виключає психолого-педагогічний моніторинг: відстежується динаміка змісту та сприйняття гендерних ролей, ціннісних орієнтацій та своєрідних міжстатевих установок. Форма заключного контролю – написання есе на тему гендерних відмінностей особистості періоду студентської юності. На програму відводиться 10 годин, серед них 5 годин лекцій та 5 годин семінарських занять..

Зміст програми містить наступні розділи:

У першому розділі «Поняття про гендерні аспекти вищої професійної освіти» розглядаються питання щодо поняття та сутності гендерної освіти та особливості розвитку гендерної педагогіки в сучасній системі вищої освіти України.

Другий розділ курсу – «Людина як представник своєї статі» містить теми про стать та гендер, де висвітлюються питання понять про біологічну стать, загальні та особливі відмінності між чоловіком та жінкою, структура образу «Я». Світ чоловіків та світ жінок. Чоловіки та жінки в політиці та науці.

У третьому розділі «Я» і «Ти» – простір особистісного росту,

розглядаються питання особистості серед людей, де основними постають питання необхідності у спілкуванні, цінності дружби з однолітками своєї та протилежної статі. Тема дружби та любові в літературі та мистецтві, психологічні закономірності спілкування. Врахування гендерних відмінностей в спілкуванні, соціокультурні стереотипи статево-рольової поведінки, традицій взаємного спілкування. Спілкування чоловіка та жінки як творчість.

Також зі студентами експериментальної групи проводилися групові навчання. Провідними методами навчання студентів були пояснювально-ілюстративний, проблемно-пошуковий і інтерактивний, що відповідно вимагало створення спеціальних навчально-виховних ситуацій (проблемних, ігрових, сюжетно-рольових), які спонукали студентів до пізнання сутності й особливостей власної гендерної ідентичності, а також пошуку ефективних способів саморегуляції своєї статево-рольової поведінки. Зокрема, проблемні ситуації створювалися для того, щоб студенти чіткіше визначилися щодо різних стратегій гендерної ідентичності, а також виявив порушень статевої самосвідомості й неадекватної статево-рольової поведінки особистості.

З метою виявлення рівня сформованості гендерної культури студентів контрольної та експериментальної груп на формувальному етапі нами було запропоновано студентам обох груп написати есе, де за мету було виявити характерні для сучасних студентів гендерні особливості. Есе – художньо-публіцистичний жанр, в процесі творення якого відбувається вільне, виразно індивідуальне трактування запропонованої теми. Залежно від статі студента, тема есе формувалася таким чином: «Щоб я змінив (змінила), якби був (була) дівчиною (хлопцем)?».

Відразу можемо відзначити, що написання есе за такою тематикою викликало деякі труднощі у студентів, зокрема в юнаків контрольної групи, яким було важко зосередитися на завданні, дехто з них відмовлявся його виконувати або обмежувався кількома реченнями типу: «Я не можу уявити себе особою іншої статі», «Я народився хлопцем і мені це подобається», «Я ніколи не замислювався над тим, як це бути жінкою». Зважаючи на це, давали

пояснення, що зміст робіт не буде оприлюднюватися, а за самі твори не буде виставлятися оцінка. Адже вірогідність результатів залежала не тільки від характеру висловлених студентами думок, а й від кількісного співвідношення респондентів чоловічої і жіночої статі. Дівчата обох груп більш відповідально поставилися до виконання завдання. Серед них не було зафіксовано жодного випадку відмови від запропонованої роботи.

Також зі студентами експериментальної групи з метою реалізації педагогічної умови – Врахування у системі навчально-виховної роботи статевих особливостей студентської молоді, кураторами проводився виховний захід «Ми всі різні, але рівні».

Мета заходу: провести інформаційну та просвітницьку роботу з основ культури гендерної рівності; дослідити процес з питань забезпечення рівних прав та можливостей для жінок і чоловіків; ознайомити студентів із державною політикою з утвердження гендерної рівності в Україні; сприяти формуванню гендерної культури та подоланню усталених стереотипів щодо ролі та місця жінок та чоловіків у суспільстві; виховувати соціально-компетентну, толерантну особистість.

Після заходу студенти:

- зрозуміють значення основних понять, що стосуються теми гендерної рівності;
- навчатися аналізувати свої соціальні ролі та визначати себе як особистість, аналізувати особливості гендерної соціалізації в різні періоди історії;
- характеризувати державну політику з утвердження гендерної рівності в Україні.

Після проведення повторного діагностування та бесід зі студентами контрольної та експериментальної груп, які мали за мету визначити міру ефективності сукупності запропонованих педагогічних умов формування гендерної культури студентів закладів вищої освіти було нами були отримані наступні результати (табл. 2.5).

Таблиця 2.5

Рівні сформованості гендерної культури у студентів закладу вищої освіти
(формувальний експеримент)

Рівні сформованості гендерної культури	Експериментальна група		Контрольна група	
	хлопці	дівчата	хлопці	дівчата
Високий рівень	18,2%	26,7%	-	8,3%
Середній рівень	63,6%	53,3%	62,5%	66,7%
Низький рівень	18,2%	20,0%	37,5%	24,9%

Як видно з таблиці 2.5, у експериментальній групі, в якій формування гендерної культури студентів вибудовувалося на реалізації сукупності педагогічних умов, було досягнуто позитивних результатів. Так, у цій групі із її жіночого складу 26,7% дівчат виявило високий (було 0%), 53,3% – середній (було 60,0%) і 20,0% (було 40,%) – низький рівні гендерної культури, а із чоловічого складу 18,2% юнаків виявило високий (було 0%), 63,6% – середній (було 54,6%) і 18,2% – низький (було 45,4%) рівні сформованості гендерної культури (рис. 2.1.).

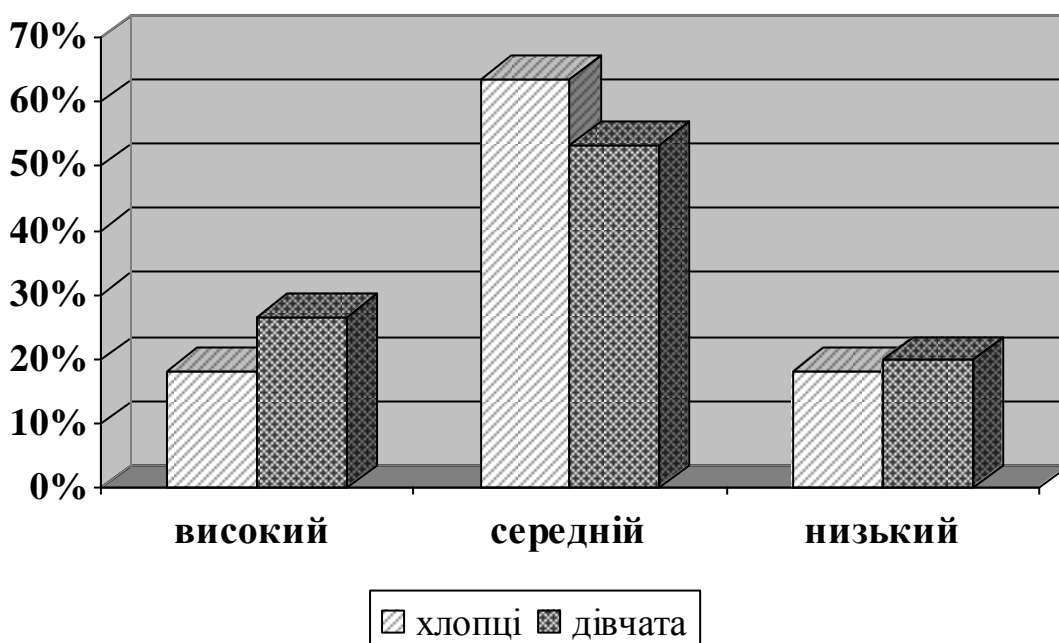

Рис. 2.1. Рівні гендерної культури у студентів експериментальної групи на формуальному етапі експерименту

У контрольній групі суттєвих змін щодо рівнів сформованості гендерної культури не відбулося. Серед хлопців на високому рівні не виявлено жодного (як і у попередньому результаті), на середньому рівні 62,5% (було 56,3%), на низькому рівні – 37,5% (було 43,7%). Серед дівчат результати наступні: на високому рівні лише одна дівчина – 8,3% (було 8,3%), на середньому рівні 66,7% (було 58,3%), на низькому рівні – 24,9% (було 33,4%) (рис. 2.2.).

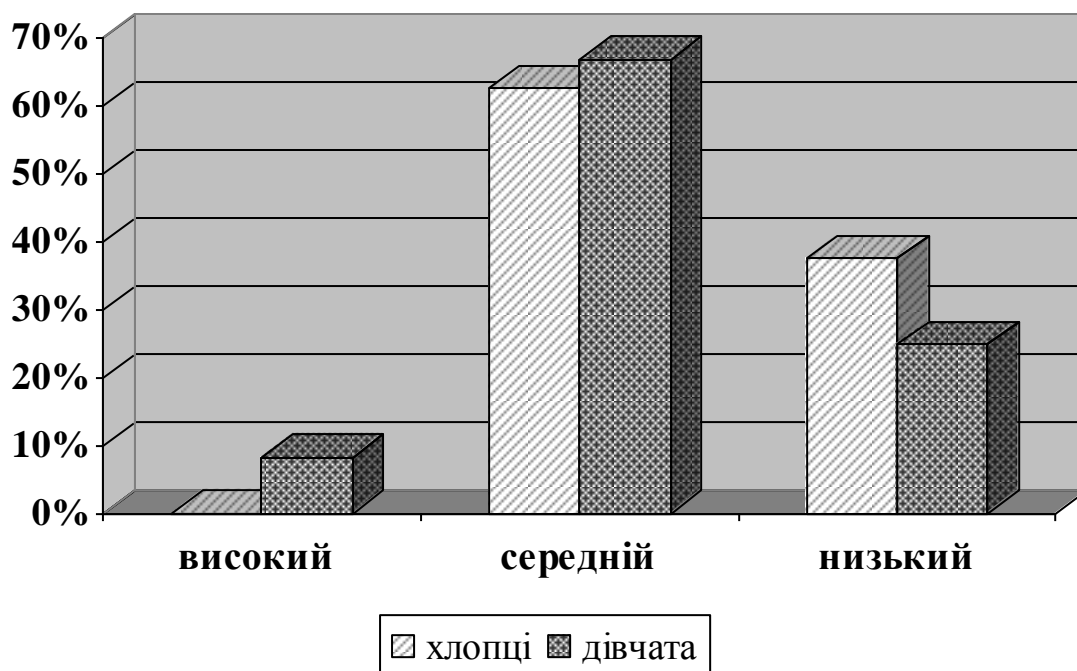

Рис. 2.2. Рівні сформованості гендерної культури у студентів контрольної групи на формувальному етапі експерименту

Отже, проведення діагностики щодо виявлення рівнів сформованості гендерної культури у студентів, можна зробити своєрідний аналіз результатів.

До основних складових виявлення гендерної культури в нашому дослідженні ми віднесли ті властивості особистості, які можуть в значній мірі визначити необхідні особливості наявного рівня гендерної культури студентської молоді.

За опрацьованими результатами проведених бесід зі студентами обох груп необхідно підкреслити, що: студенти експериментальної групи більш усвідомлюють існування гендерних стереотипів і упереджень у суспільстві,

знання механізмів їх дій, уміння розпізнавати і мінімізувати їх вплив на формування власної системи цінностей і світорозуміння.

Незважаючи на те, що в цілому уявлення про жінку і чоловіка у студентів як контрольної так і експериментальної групи залишаються стереотипними, відмітимо, що у експериментальній групі багато хто зі студентів вважає, що місце людини в суспільстві не повинне визначатися належністю до статі. Більшість юнаків та дівчат експериментальної групи виокремлюють енергійність і силу як риси, однаково необхідні чоловікам і жінкам у сучасному світі. Такі риси, як розум, оптимізм, самовпевненість, здатність до компромісу вважаються обов'язковими характеристиками як чоловіка, так і жінки. У контрольній групі лише двоє дівчат та один хлопець вважають, що місце людини в суспільстві не повинне визначатися належністю до статі. Також на виокремленні енергійності і сили як риси, однаково необхідної чоловікам і жінкам у сучасному світі наголосили всього декілька студентів з контрольної групи.

Також, аналіз отриманих даних показав, що в образах студентів експериментальної групи спостерігається значна кількість нетрадиційних гендерних рис, превалюють загально особистісні риси. В контрольній групі цього не спостерігається. Аналізуючи дані, отримані у юнаків контрольної групи, ми не помітили суттєвої різниці у стереотипах «фемінності» і «маскулінності». Образи чоловіка і жінки в їх уявленнях залишаються більш стереотипними порівняно з уявленнями студентів експериментальної групи. Можливо, це можна пояснити тим, що юнаки більш прагнуть відповідати своїй власній гендерній ролі, тим самим підкреслюючи свою відмінність від жінки, прагнучи побороти все, що може сприйматися як виявлення жіночності.

Усі студенти відзначили існуючу в нашому суспільстві гендерну нерівність, звертаючи увагу на такі параметри: схилість до навчання; значущість сім'ї і шлюбно-сімейних стосунків; значущість чоловічої і жіночої статей; значущість власної гендерної ідентичності.

Відзначимо, що запропонована нами тематика активізувала інтерес

студентів експериментальної групи до питань гендеру, змусила їх замислитися над наявними відмінностями й причинами їх виникнення, переглянути усталені настановлення на сприйняття представників протилежної статі. Зважаючи на це, можна зробити висновок, що за умов запровадження в освітній процес науково обґрунтованих теоретичних засад, змісту та методичного забезпечення гендерної педагогіки, можна сподіватися на мінімізацію тих відмінностей, що негативно позначаються на формуванні гендерних ролей сучасної студентської молоді.

Отже, можемо стверджувати, що після впровадження курсу «Культура гендерних відносин» та виховного заходу «Ми всі різні, але рівні» було встановлено, що більшість студентів експериментальної групи показали глибокі знання поняттєво-термінологічного апарата й розуміння основних ідей гендерної теорії. У студентів контрольної групи ці знання поверхові, неповні, а у деяких студентів взагалі відсутні. Майже у всіх студентів експериментальної групи спостерігається наявність адекватних уявлень щодо діапазону ролей, обов'язків і норм маскулінності/фемінності в історичній ретроспективі й у сучасному суспільстві. Більшість студентів контрольної групи не мають адекватних уявлень щодо діапазону ролей, обов'язків і норм маскулінності/фемінності в історичній ретроспективі й у сучасному суспільстві. Студенти експериментальної групи більш орієнтовані на забезпечення рівності можливостей і участі представників жіночої й чоловічої статі в публічній і приватній сферах життя

Таким чином, результати формувального експерименту засвідчили, що формування гендерної культури студентів закладів вищої освіти відбувається ефективно за таких педагогічних умов, а саме: педагогічна підтримка становлення гендерної ідентичності юнаків і дівчат періоду студентської юності, що відповідає їхній біологічній статі та врахування у системі навчально-виховної роботи статевої особливості студентської молоді.

ВИСНОВКИ

У магістерській роботі наведено теоретичне узагальнення та практичне дослідження формування у студентів закладів вищої освіти гендерної культури, що проявляється в теоретичному обґрунтуванні педагогічних умов гендерного виховання студентської молоді. Результати теоретичного й експериментального дослідження засвідчили вирішення поставлених завдань і дали підстави для таких висновків:

Гендер – це змодельована суспільством та підтримувана соціальними інститутами система цінностей, норм і характеристик чоловічої й жіночої поведінки, стилю життя та способу мислення, ролей та відносин жінок і чоловіків, набутих ними як особистостями в процесі соціалізації, що насамперед визначається соціальним, політичним, економічним і культурним контекстами буття й фіксує уявлення про чоловіка і жінку залежно від їх статі. Культура – це універсальний спосіб діяльності, фундаментальною властивістю якої є те, що вона функціонує як механізм, що створений для спадкування й передачі соціальних сил від одного покоління іншому.

Гендерна культура розглядається як сукупність статево-рольових цінностей у суспільних відносинах і відповідних до них нормативів поведінки, потреб, інтересів і форм діяльності. Гендерна культура – одна із стрижневих складників цілісного розвитку особистості, заснована на динамічній сукупності уявлень про чоловіків і жінок, їхнє біологічне поле, соціальні ролі, стереотипи, ставлення до власної і протилежної статі, відповідної статево-рольової поведінки.

Структура гендерної культури студентів закладів вищої освіти у своєму складі припускає наявність трьох провідних компонентів, тісно зв'язаних один з одним: когнітивного (наявність анатомо-фізіологічних знань про людину, розуміння різних понять системи відносин «людина-людина»), аксіологічного (усвідомлення студентом власного ставлення до осіб іншої статі, позиція у

міжстатевих взаєминах, ціннісні орієнтації, мотиви, ідеали, переконання) та дієво-практичного (готовність особистості до реалізації власних переконань у міжстатевих взаєминах, визначення життєвої позиції студента).

Гендерна культура як індивідуальна характеристика особистості періоду студентської юності, яка виявляється у студентів закладів вищої освіти – це особливий спосіб оформлення ними своєї життєдіяльності, зумовлений їхнім прагненням до максимальної реалізації своїх сил і здатностей як представників певної соціальної статі, що виявляється через комплекс відповідних інтелектуальних, ціннісно-змістових і поведінкових характеристик їхньої особистості, заснованих на знанні основ гендерної теорії, розвитку духовних потреб, інтересів і смаків, що визначають вибір адекватної стратегії гендерної ідентичності, засвоєнні цінностей, норм і правил статево-рольової поведінки в соціальній, професійній і побутовій сферах життєдіяльності, що відповідає принципам гендерної рівності і демократії.

Інтеграція гендерного підходу в педагогічний простір закладу вищої освіти передбачає забезпечення рівного доступу обох статей до якісної освіти, усунення формальних та неформальних бар'єрів на шляху до гендерної рівності. Відповідно до реформування змісту та гуманізації освітніх цілей в Україні реалізація компетентнісної парадигми у процесі оновлення світових та європейських систем освіти сприятиме орієнтуванню педагогів на впровадження у педагогічну практику егалітарного підходу до розвитку особистості.

За результатами констатувального експерименту було з'ясовано, що впродовж традиційно організованої системи професійної підготовки, не спрямованої на реалізацію ідей гендерного підходу, гендерна культура студентів закладів вищої освіти формується стихійно, виявляючись переважно лише на низькому та середньому рівні, що негативно впливає на ефективність їхнього професійно-особистісного й кар'єрного зросту, а також міжособистісної та професійної взаємодії з представниками своєї та протилежної статі.

Результати формувального експерименту засвідчили, що формування

гендерної культури студентів закладів вищої освіти відбувається ефективно за таких педагогічних умов, а саме: педагогічна підтримка становлення гендерної ідентичності юнаків і дівчат періоду студентської юності, що відповідає їхній біологічній статі; врахування у системі навчально-виховної роботи статевих особливостей студентської молоді.

Результати дослідження дають підстави стверджувати, що визначені педагогічні умови формування гендерної культури студентів закладів вищої освіти виявились ефективними, що дозволяє говорити про досягнення мети та вирішення поставлених завдань дослідження.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Абакумова А. Г. Особенности формирования гендерной культуры младших школьников средствами хореографии. *Грани познания*. 2010. № 2. С. 63-67.
2. Абраменкова В. В. Половая дифференциация и сексуализация детства: горький вкус запретного плода. *Вопросы психологии*. 2003. № 5. С. 103-120.
3. Абубікірова Н. Л. Що таке «гендер»? *Суспільні науки та сучасність*. 2008. № 6. С. 123-126.
4. Азарова Е. А. Влияние культуры на формирование и измерение моральных гендерных стереотипов. *Российские женщины и европейская культура : материалы V науч. конф. посвященная теории и истории женского движения*. Санкт-Петербург, 2001. С. 213-219.
5. Андреева Н. И. Формирование гендерной культуры в современном обществе: философско-культурологический анализ : автореф. дис. ... д-ра филос. наук : 09.00.13. Ростов-на-Дону, 2005. 45 с.
6. Антология гендерной теории : сб. пер. / сост. и коммент. Е. И. Гаповой и А. Р. Усмановой. Минск : ПроPILEI, 2000. 384 с.
7. Бем С. Л. Полоролевой опросник. *Практикум по социальной психологии*. Санкт-Петербург : Питер, 2000. С. 199-203.
8. Берн Ш. Гендерная психология. Санкт-Петербург : Питер, 2001. 320 с.
9. Блохина Н. А. Понятие гендера: становление, основные концепции и представление. *Общество и гендер* : материалы летней школы. Рязань, 2003. С. 7-39.
10. Васильева В. Шлях до гендерного паритету у суспільстві : звіт про виконання проекту. Запоріжжя : ЗЦП, 2003. 55 с.
11. Вербець В. В. Соціологія : теоретичні та методичні аспекти : навч.-метод. посіб. Рівне : РДГУ, 2005. 202 с.
12. Вихор С. Т. Гендерне виховання учнів старшого підліткового та раннього юнацького віку : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.07. Тернопіль, 2006. 272 с.

13. Вовк Л. М. Педагогічні умови формування гендерної культури молодших школярів у навчально-виховній діяльності початкової школи : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.07. Київ, 2017. 219 с.
14. Волкова Н. П. Педагогіка : посіб. для студ. вищ. навч. закл. Київ : Академія, 2002. 575 с.
15. Ворона М. В. Гендерні стереотипи. Сутність, функції, наслідки. *Статистика України*. 2010. № 4. С. 54-64.
16. Воронина О. А. Понятие гендера и методологические основы гендерного анализа. *Проект «Гендерная экспертиза»*. Москва : Московский центр гендерных исследований, 2001. С. 5-12.
17. Воронина О. А. Социокультурные детерминанты развития гендерной теории в России и на Западе. *Общественные науки и современность*. 2000. № 4. С. 9-20.
18. Гапон Н. Гендер у гуманітарному дискурсі : філософсько-психологічний аналіз. Львів : Літопис, 2002. 310 с.
19. Генералова А. В. Гендерный аспект в социальных науках и психологии. *Общество. Гендер. Культура*. Омск, 2001. С. 43-46.
20. Говорун Т. В., Кікінеджі О. М. Стать та сексуальність: психологічний ракурс : навч. посіб. Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 1999. 384 с.
21. Говорун Т. В., Кравець В. П., Кікінежді О. М., Кізь О. Б. Гендерні аспекти усвідомленого батьківства. Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2004. 148 с.
22. Голованова Т. П. Генеза феномена гендерної рівності в контексті формування образу жінок і чоловіків у суспільстві. *Педагогічні науки*. Запоріжжя, 2007. № 1. С. 56-66.
23. Голованова Т. П. Чинники забезпечення гендерної рівності студентів у соціально-педагогічній роботі вищого навчального закладу. *Педагогічні науки*. Запоріжжя, 2009. № 1. С. 25-34.
24. Головаха С. П. Альтернативний гендерний словник. Соціологія: теорія та методи. *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*. 2009. № 4 С. 172-176. URL:

http://www.i-soc.com.ua/journal/2009-4_13.pdf.

25. Городнова Н. М. Гендерний розвиток особистості. Київ : Шкільний світ, 2001. 128 с.
26. Городяненко В. Г. Соціологія. Київ : Видавничий центр «Академія», 2002. 457 с.
27. Гринских Г. В. Актуальность гендерного подхода в воспитании и обучении современной молодежи. *Вестник Костанайского государственного педагогического института*. 2010. № 2 (18). С. 5–8.
28. Гришак С. М. Гендерна лояльність та значима якість фахівця для реалізації ідей гендерної рівності в професійній діяльності. *Соціальна педагогіка : теорія і практика*. Луганськ, 2009. № 1. С. 66-70.
29. Гулакова М., Харченко Г. Педагогическая теория Я. А. Коменского и воспитание в высшей школе. *Дидактика Яна Амоса Коменського: від минулого до сьогодення*. Умань : ПП Жовтий О.О., 2012. С. 19-22.
30. Державна програма з утвердження гендерної рівності в українському суспільстві на період до 2010 року : Постанова Кабінету Міністрів України від 27.12.2006 р. № 1834. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1834-2006-п#Text>
31. Дороніна Т. Гендерна культура: сутність феномену та структурні складові в педагогічному аспекті. *Теорія і практика професійного становлення особистості в соціокультурному просторі*. Дніпропетровськ : Акцент ПП, 2014. С. 208-222.
32. Егорова Л. С., Степанова С. М. Гендерный подход в менеджменте : учебное пособие. Иваново : Издательский центр «Юнона», 2002. 100 с.
33. Железняк О. В. Технології гендерного виховання як основа набуття професійної компетентності сучасного педагога. *Наукові праці Чорноморського державного університету ім. П. Могилы комплексу «Києво-Могилянська академія»*. 2010. Т. 136, вип. 123. С. 59-63. URL: <http://lib.chdu.edu.ua/pdf/naukpraci/pedagogika/2010/136-123-10.pdf>.
34. Завгородня О. До проблеми психологічного змісту фемінності та

- маскулінності. *Освіта і управління*. 2002. Т. 5, № 4. С. 87-97.
35. Іванченко С. Багатовимірний модель гендера. *Соціальна психологія*. 2007. № 4. С. 157-175.
36. Іващенко О. Гендерна наукова перспектива: від світогляду до політики. *Соціологія : теорія, методи, маркетинг*. 1998. № 6. С. 78–91.
37. Івченко Ю. В. Гендерний підхід у навчально-виховному процесі та його специфіка у вищих навчальних закладах. *Філософські та методологічні проблеми права*. 2012. № 1 (3). С. 51–63.
38. Калько І. Особливості формування гендерної культури сучасної студентської молоді. *Науковий Вісник МНУ імені В. О. Сухомлинського. Педагогічні науки*. 2017. № 2 (57) травень. С. 234-237.
39. Кікінежді О. М. Інноваційні підходи до формування гендерної культури у студентської молоді. *Психолого-педагогічні засади професійного становлення особистості практичного психолога і соціального педагога в умовах вищої школи*: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. Тернопіль, 2003. С. 128-135.
40. Клецина И. С. Практикум по гендерной психологии. Санкт-Петербург : Питер, 2003. 154 с.
41. Кобелянська Л. С. Гендерна освіта в Україні: реалії та перспективи. *Проблеми освіти*. Київ, 2003. Вип. 36. С. 45-67.
42. Кон И. С. Психология ранней юности. Книга для учителя. Москва : Просвещение, 1989. 225 с.
43. Корсак К. До питання про гендерну культуру суспільства. *Управління освітою*. 2004. № 7. С. 4-6.
44. Котова-Олійник С. Значення гендерної компетентності в педагогічному процесі для виховання гендерної культури молоді. *Сучасна молодь: крок у майбутнє* : матеріали II Міжнар. наук.-практ. конф. Суми, 2008. С. 213-221.
45. Кравець В. Гендерна педагогіка: навчальний посібник. Тернопіль : Джура, 2007. 416 с.
46. Кулагина И. Ю., Колюцкий В. Н. Возрастная психология: Полный

- жизненный цикл развития человека : учебное пособие. Москва : ТЦ «Сфера», 2001. 464 с.
47. Куліш О. О. Гендерні особливості педагогічної культури сучасного вчителя. *Науковий потенціал 2014* : матеріали X Міжнар. наук.-практ. інтернет-конф. URL: <http://intkonf.org/kulish-oo-genderni-osoblivosti-pedagogichnoyi-kulturi-suchasnogo-vchitelya/>.
48. Литературная энциклопедия терминов и понятий / под ред. А. Н. Николюкина. Москва : НПК «Интелвак», 2001. 1600 с.
49. Луценко О. А. Гендерна освіта й педагогіка. *Основи теорії гендеру* : навч. посіб.. Київ : К.І.С., 2004. С. 476–503.
50. Лысова И. И. Динамика эффективности процесса формирования гендерной культуры будущего специалиста в вузе : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.08. Белгород, 2009. 20 с.
51. Майерс Д. Социальная психология. 4-е междунар. изд. Санкт-Петербург; Москва : Прайм-Еврознак;Олма-Пресс, 2004. 510 с.
52. Малкина-Пых И. Г. Гендерная терапия. Москва : Эксмо, 2006. 928 с.
53. Мельник Т. М. Гендер у світовій і національній думці. *Науковий світ*. Київ, 2006. № 1. С. 8-10.
54. Мельник Т. М., Кобилянська Л. С. 50/50: Сучасне гендерне мислення : Словник Київ : К.І.С., 2005. 280 с.
55. Миколюк О. Д. Навіщо нам гендер? *День*. 2008. 23 вересня. С.43-48.
56. Москаленко В. В., Романова В. Г. Особливості структури гендерних образів в уявленнях підлітків. *Психологія* : зб. наук. пр. НПУ ім. М. Драгоманова. Київ, 2001. С. 138-153.
57. Мудрик А. Б. Гендерна компетентність особистості : теорія, діагностика, розвиток : посібник. Луцьк, 2014. 204 с.
58. Мудрик А. В. Социальная педагогика: учебник для студ. пед. вузов. 3-е изд., испр. и доп. Москва : Академия, 2000. 200 с.
59. Некрасова І. Проблеми дослідження гендерних аспектів етноментальних структур свідомості. *Соціальна психологія*. 2008. № 3. С. 27-38.

60. Неменский Б. М. Эмоционально-образное познание в развитии человека. *Вопросы психологии*. 1991. № 3. С. 9-16.
61. Омельченко Н. Гендерна політика в контексті соціальних змін. *Гендер і культура*. Київ, 2001. С. 215-220.
62. Оніщенко Н. А., Береза С. Ю., Макаренко Л. Д. Гендерні дослідження в сучасному суспільстві: проблеми, реалії та перспективи. *Віче*. 2009. С. 68-74. URL: <http://www.viche.info/journal/1621/>.
63. Основи теорії гендеру : навч. посіб. / В. П. Агеєва та ін. Київ : К.І.С., 2004. 536 с. URL: <http://www.twirpx.com/file/402896/>.
64. Остапчук О. Л. Підготовка майбутніх соціальних педагогів до гендерного виховання учнів підліткового віку : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04. Житомир, 2012. 260 с.
65. Пірен М., Грицяк Н., Василевська Т., Іваницька О. Гендерні аспекти державної служби : монографія. Київ : Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2002. 335 с.
66. Пода О. Ю. Визначення і функціонування терміна «гендер» у пострадянському і західноєвропейському дискурсах. *Держава та регіони. Гуманітарні науки*. 2006. № 4. С. 50-56.
67. Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків : Закон України від 08.09.2005 р. № 2866-IV. Дата оновлення : 07.01.2018. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2866-15#top>.
68. Рогов В. А., Позняк Г. Т. Методика и практика технических экспериментов : учеб, для вузов. Москва : Академия, 2005. 288 с.
69. Рожкова С. В. Гендерные особенности педагогической культуры учителя : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01. Ростов-на-Дону, 2006. 24 с.
70. Романова В. Г. Особливості статевої ролі соціалізації підлітків : дис. ... канд. психол. наук : 19.00.05. Київ, 2002. 189 с.
71. Рубан О. В. Рольова ситуація в сучасному українському суспільстві. *Політологічні, соціологічні та психологічні виміри перехідного суспільства*: матеріали III Міжнар. наук. конф. Суми, 2006. Т. 2. С. 81-82. URL:

<https://essuir.sumdu.edu.ua/bitstream-download/123456789/21730/1/24.pdf>.

72. Рудомьоткіна О. А. Сучасні методи організації виховної та соціально-психологічної роботи з молоддю за гендерною проблематикою : методичні рекомендації. Херсон, 2004. 34 с.
73. Рымарев Н. Ю., Ожигова Л. Н. Изучение маскулинности/феминности, агрессивности и эмпатии у студентов гуманитарных и технических специальностей. *Личность и бытие: личность и отдельные аспекты её бытия*. Краснодар, 2003. С. 92-96.
74. Рюткенен М. Гендер и литература: проблема «женского письма» и «женского чтения». *Филологические науки*. 2000. № 3. С. 15-22.
75. Словарь гендерных терминов / под ред. А. А. Денисовой. Москва : Информация XXI век, 2002. 256 с.
76. Смікал В. О. Умови та чинники формування гендерної культури майбутніх викладачів. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах*. 2020. № 71, т. 2. С. 225-229. URL: http://pedagogy-journal.kpu.zp.ua/archive/2020/71/part_2/44.pdf.
77. Смірнова Т. В. Основи гендерної освіти та виховання. *Вісник Севастопольського національного технічного університету. Педагогіка*. 2009. № 96. URL: <http://www.nbu.gov.ua/04/pdf/>.
78. Смоляр Л. О. Прогрес та перспективи гендерних досліджень та гендерної освіти в Україні. *Гендерні стратегії сталого розвитку України*. Київ, 2004. С. 399-417.
79. Стандарти недискримінаційної реклами за ознакою статі : українська практика та міжнародний досвід : монографія / І. Лилик та ін. Київ : ТОВ «Видавничий Будинок «Аванпост-прим», 2011. 88 с. URL: <http://library.fes.de/pdf-files/bueros/ukraine/09672.pdf>.
80. Терзі П. П. Із досвіду експериментального дослідження процесу формування гендерної культури студентів вищих технічних навчальних закладів. *Науковий вісник Південноукраїнського державного педагогічного університету ім. К.Д. Ушинського*. Одеса, 2007. Вип. 9-10. С. 43-50.

81. Терзі П. П. Формування гендерної культури студентів вищих технічних навчальних закладів : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04. Одеса, 2007. 236 с.
82. Федосеева Н. Проблема гендерного неравенства. *Преобразование*. 1996. № 4. С. 5-19.
83. Філософські абрисы сучасної освіти : монографія / І. Предборська та ін. Суми : ВТД «Університетська книга», 2006. 226 с.
84. Харченко С. Я., Гришак С. М., Шабаєва Н. С. Гендерна освіта і виховання студентської молоді в процесі соціалізації: теорія та практика : монографія. Луганськ : Вид-во ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка», 2013. 258 с. URL: <https://dspace.lgpu.org/bitstream/123456789/1707/1/M.pdf>.
85. Цокур О., Іванова І. Гендерне виховання – нагальна потреба сучасної освітньої системи. *Директор школи*. 2006. № 6. С. 6-12.
86. Цокур О. Я. Педагогіка вищої школи : навчально-методичний посібник. Одеса : Наука, 2002. Вип. 1 : Основи наукового педагогічного дослідження. 424 с.
87. Шведова Н. А. Гендер, демократия и гражданское общество. *Представительская власть. – XXI век: законодательство, комментарии, проблемы*. 2005. № 6 (66). С. 26-30.
88. Шинкарёва Н. А. Особенности гендерной культуры и уровни ее сформированности у воспитанников детского дома. *Вестник Томского государственного педагогического университета*. 2010. Вып. 10. С. 116-120.
89. Шлеїна Л. І. Організаційно-педагогічні умови формування гендерної культури студентів. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Педагогічні науки: реалії та перспективи*. 2018. № 63. С. 217-221. URL: <http://www.chasopys.ps.npu.kiev.ua/archive/63-2018/51.pdf>.
90. Штылева Л. Внедрение теории гендерных отношений в профессиональную подготовку и повышение квалификации педагогов. *Роль женщины в развитии высшего образования в XXI веке* : материалы Междунар. науч.-

- практ. конф. Санкт-Петербург, 2001. С. 62-64.
91. Штылева Л. В. Почему учителю XXI века необходимо знать про «гендер» и обладать гендерным измерением в работе с детьми? *Внедрение гендерных курсов в систему среднего образования* : методическое пособие. Иваново, 2000. С. 4–9.
92. Ярская-Смирнова Е. Р. Гендерная социализация в системе образования : скрытый учебный план. *Международный альманах гендерных исследований*. Минск, 2000. № 5. С. 6–9.
93. Ярская-Смирнова Е. Р. Очерки гендерных исследований. Москва : ИНИОН РАН, 2001. 254 с.